

ปริบททางประวัติศาสตร์ของชนชาติมอญ

มอญ ซึ่งเป็นทั้งชื่อของชนชาติและกลุ่มชาติพันธุ์มีประวัติศาสตร์แห่งอาณาจักรอันรุ่งเรืองด้วยสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมประเพณี จนถือได้ว่ามอญเป็นครูหรือต้นแบบของอาณาจักรทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนบ้าน ทั้งพม่า ไทย ลาว หรือเขมร บรรพชนของชาวมอญได้ดิ้นรนต่อสู้เพื่อรักษาอาณาจักรต่าง ๆ ของตนเองไว้อย่างสุดกำลังความสามารถ แต่ถึงกระนั้นก็ต้องสูญเสียอาณาจักรสุดท้ายแก่พม่าเมื่อปี พ.ศ. 2300 และถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพม่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อย่างไรก็ตามจากกาลเวลาที่ผ่านมามอญทั้งปวงยังคงรักษาไว้ซึ่งความเป็นมอญไว้ได้อย่างเข้มข้น แม้ว่าจะถูกกดบังคับโดยพม่าผู้ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีชัยชนะเหนือมอญในเชิงการสู้รบประยุทธ์ แต่ก็กลายเป็นผู้ที่ตกเป็นอาณานิคมทางอารยธรรมของชาวมอญดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

เนื้อหาของบทนี้จะกล่าวถึง ความเป็นมาของชนชาติมอญ การอพยพเข้าสู่สยามประเทศ ปฏิสัมพันธ์มอญ-ไทย อิทธิพลของวัฒนธรรมมอญต่อสังคมไทย สตรีเชื้อสายมอญในราชสำนักไทย ฐานะและหน้าที่ของมอญสามัญชน ชุมชนมอญในพม่า กาญจนบุรี สวรรภูมิ สงคราม และชุมชนมอญในจังหวัดกาญจนบุรี

ความเป็นมาของชนชาติมอญ

ชนชาติมอญนับว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยมีอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรืองสูงสุดกลุ่มหนึ่งในอุษาคเนย์ สันนิษฐานกันว่าอาณาจักรมอญโบราณในประเทศไทยตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน คือ อาณาจักรทวารวดี และบริเวณที่ราบลุ่มเชียงใหม่ คือ รัฐหริภุญไชย หลังจากนั้นได้เกิดอาณาจักรมอญขึ้นในบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิรวดี ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตพม่าตอนล่าง (Lower Burma) ในช่วงเวลา 700 ปีของอาณาจักรมอญในพม่าตอนล่างมักจะประสบปัญหาความไม่สงบอยู่ตลอดเวลา ทั้งจากการรุกรานปราบปรามของพม่าและจากศึกภายในอาณาจักรที่เกิดจากการแย่งชิงอำนาจกันเอง จนกระทั่งอาณาจักรมอญต้องล่มสลายไปในที่สุด ด้วยเหตุดังกล่าวปัจจุบันนี้กลุ่มชาติพันธุ์มอญจึงกลายเป็น"...ชนกลุ่มน้อยอยู่ในประเทศพม่า ไม่มีประเทศมอญในแผนที่โลกเพราะถูกพม่าปราบปรามแบบล้าง

เผ่าพันธุ์ และผืนดินแดนของมอญเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศพม่า เมื่อมีการสู้รบระหว่างพม่า กับมอญ ชาวมอญจะอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่ประเทศไทยครั้งละเป็นจำนวนมาก” อย่างไรก็ตาม ชาวมอญส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในบริเวณพม่าตอนล่าง อีกส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในบริเวณ ภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (เทียมจิตร พ่วงสมจิตร, 2541, น.26; สุจริตลักษณ์ ดีผดุง, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และ ประภาศรี คำสอาด, 2542, น. 5)

อาณาจักรมอญโบราณในประเทศไทย

อาณาจักรทวารวดี

ในระยะเวลาอันยาวนานก่อนที่กลุ่มชนที่พูดภาษาไทยกลุ่มแรกเข้ามาตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางของประเทศไทยซึ่งเป็นที่อยู่ดั้งเดิมของชาวมอญ ได้เกิดอาณาจักรมอญที่มีชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่าทวารวดี Gordon H. Luce (1965) ได้ให้คำอธิบายว่า อาณาจักรแห่งนี้เป็นดินแดนของชาวมอญ (Monland) และเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมมอญ แต่ข้อสันนิษฐานของ Luce ยังไม่อาจด่วนสรุป หรือถือเป็นข้อยุติได้ เพราะวาทกรรม “ความเป็นมอญ” นั้นแม้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เองก็ได้เคยตั้งข้อสังเกตว่า คำว่ามอญ “น่าจะเป็นชื่อเรียกวัฒนธรรม” มากกว่าเป็นชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ เช่นเดียวกับคำว่า “ขอม”

งานวิจัยนี้มีฐานคิดว่าชาวมอญถือได้ว่าเป็นบรรพชนสายวัฒนธรรมหนึ่งของกลุ่มชนในสมัยปัจจุบันที่อาศัยอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยและประเทศพม่า ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดย์ กล่าวว่าอาณาจักรซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแต่ครั้งโบราณ มีนามว่า ทวารวดี หรือที่นักเดินทาง ชาวจีนซึ่งเดินทางจากจีนไปอินเดียในช่วงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด(พุทธศตวรรษที่สิบสอง) ได้กล่าวถึงอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างพม่าและกัมพูชา ชื่อตัวหลัวปัวตี้ (T' o-lo-po-ti) หรือ ฉวนหลัวปัวตี้ (Tch'ouan-lo-po-ti) หรือฉัวหลัวปัวตี้ Samuel Beal ได้อ่านตัวอักษรจีนดังกล่าว และถ่ายทอดเป็นตัวเขียนภาษาสันสกฤตว่า ทวารวดี (Dvaravati) นักโบราณคดีในสมัยต่อ ๆ มา ได้ตรวจสอบหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบในบริเวณจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ลพบุรี ปรางค์มุนี นครปฐม สุพรรณบุรี และราชบุรี ประเภท

โบราณวัตถุ คือ พระพุทธรูปและสถาปัตยกรรม หลักจารึกภาษามอญ¹ และมีการขุดพบประติมากรรมปูนปั้น รวมทั้งดินเผา ต่อมา ได้มีการเปิดเผยเกี่ยวกับเหรียญเงินสองเหรียญที่ขุดพบในบริเวณซากปรักหักพังขององค์พระปฐมเจดีย์ ด้านหน้าของเหรียญทั้งสองแสดงสัญลักษณ์มงคลของความอุดมสมบูรณ์และความรุ่งเรือง คือ รูปกามธนูเหรียญหนึ่ง อีกเหรียญหนึ่งเป็นรูปหม้อปุระณะฆฏะ ด้านหลังของเหรียญจารึกคำว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “แต่บุญของพระราชแห่งศรีทวารวดี” แสดงว่าเป็นเหรียญ ที่ระลึกในพิธีก่อสร้างที่สำคัญในพุทธศาสนาจากหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวจึงสรุปได้ว่ากลุ่มชน ที่พูดภาษามอญแห่งอาณาจักรทวารวดีมีบทบาทสำคัญ ในการตั้งชุมชนโบราณในตอนกลางของคาบสมุทรอินโดจีนและเป็นผู้เผยแพร่พุทธศาสนาในประเทศแถบนี้อีกด้วย วัฒนธรรมทางศาสนาของอาณาจักรทวารวดีได้แผ่ขยายออกไปในอาณาบริเวณที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบันและในพม่า ที่มีหลักฐานแน่ชัดคือชุมชนมอญได้ตั้งถิ่นฐานทางภาคเหนือของประเทศไทย คือ รัฐหริภุญไชยซึ่งมีหลักฐานชี้บ่งว่าสถาปนาขึ้นโดยพระนางจามเทวีแห่งลพบุรีเป็นสตรีผู้นำคณะพระสงฆ์ขึ้นไปเผยแผ่พุทธศาสนายังรัฐใหม่ที่ตนก่อตั้งขึ้นดังกล่าว (ยอร์ช เซเดส์, 2542, น.166-175; Guillon, 1999, pp.101-102; Hall, 1981, p.182)

นอกจากนี้ Foster (1972, p. 8) ระบุว่าอาณาจักรทวารวดีตกอยู่ภายใต้อำนาจของขอมในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ส่วนหริภุญไชยที่ลำพูนนั้นก็ตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรล้านนา (เชียงใหม่) ในราว ปี พ.ศ. 1833-1835 ทั้งนี้ Seidenfaden (1958, p. 117) ได้กล่าวว่า “มอญแห่งอาณาจักรทวารวดี (ละโว้) และหริภุญไชย (ลำพูน) ได้ถูกกลืนจนกลายเป็นคนไทยมาเป็นระยะเวลานานแล้ว” ดังนั้นในปัจจุบันนี้การรับรู้ของคนโดยทั่วไปเมื่อเรากล่าวถึงคนมอญในเมืองไทย จึงหมายถึงคนที่สืบเชื้อสายมาจากมอญที่อพยพมาจากพม่าในภายหลังคือนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา (สุจิตลักษณ์ ดีผดุง และคณะ, 2542 ข, น.7)

¹ หลักจารึกภาษามอญในประเทศไทยที่สำคัญ ๆ มีอายุย้อนหลังไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ 5 ซึ่งพบในเขตจังหวัดนครปฐม หลักจารึกที่มีอายุอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่หกและเจ็ด (ราวพุทธศตวรรษที่สิบเอ็ดและสิบสอง ตามลำดับ) จำนวนหลายหลัก พบที่จังหวัดลพบุรี นอกจากนี้ ยังพบหลักจารึกภาษามอญอีกหลายหลักซึ่งมีอายุอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง (ราวพุทธศตวรรษที่สิบเจ็ด) ที่จังหวัดลำพูนอีกด้วย (Charnvit Kaset Siri, 1976, p.15)

อาณาจักรทริภุไชย

รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม (2545) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของอาณาจักรทริภุไชยซึ่งตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มซึ่งเป็นที่ตั้งของจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน ไว้ในหนังสือเรื่อง "ประวัติศาสตร์โบราณคดี ของล้านนาประเทศ" ซึ่งได้อาศัยหลักฐานทางด้านโบราณคดีประเภท โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดพบในบริเวณดังกล่าว รวมทั้งจากเอกสารประเภทพงศาวดารและตำนานต่าง ๆ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและราชวงศ์ของกษัตริย์ที่ครองนครทริภุไชยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่สิบสาม และกล่าวถึงผู้คนพลเมืองดั้งเดิมของท้องถิ่นว่าเป็นสังคมพหุชาติพันธุ์ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มสำคัญได้แก่ชาวเมงและชาวลัวะผู้มีความเชื่อในเรื่องการนับถือผีและการเคารพรูปสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนสายตระกูล หรือ ชมรมโคตรวงศ์ (Totemism)

ต่อมามีกลุ่มชนจากถิ่นอื่นซึ่งมีการปะทะสังสรรค์กับเมืองในทางภาคกลางอพยพเข้ามาได้แต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์กับชนพื้นเมือง จึงมีการสร้างเมืองขึ้นที่เชิงดอยสุเทพ บริเวณใกล้แม่น้ำแม่ขาน ทำให้โครงสร้างของสังคมเปลี่ยนจากสังคมชุมชนบรรพกาลมาเป็นสังคม "รัฐ" แบบมีแว่นแคว้น อาณาจักร จากนั้นจึงเริ่มมีการแบ่งแยกทางชนชั้น เชื้อสายของกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมซึ่งแต่งงานกับพวกที่อพยพเข้ามาใหม่ ซึ่งมี "ความรู้" เป็นอำนาจที่เหนือกว่าก็ได้กลายเป็นชนชั้นปกครอง อย่างไรก็ตาม แว่นแคว้นที่เกิดขึ้นในยุคนี้เป็นเมืองเล็ก ๆ บริเวณเชิงดอยตีนเขาและหุบเขา ด้อยความเจริญและอยู่ห่างไกลจากกลุ่มเมืองที่เจริญในภาคกลาง มักประสบกับอุทกภัยจนเกิดเหตุการณ์เมืองล่มอยู่บ่อยครั้ง ระบบความเชื่อก็ยังคงเป็นลัทธิความเชื่อดั้งเดิม คือนับถือผีบรรพชนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ ป่า เขา ฯ ล ฯ

สภาพสังคมและวัฒนธรรมของเมืองเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการขยายที่ทำกินออกไปยังที่ราบลุ่มห่างจากดอยสุเทพออกมา และมีหลักฐานระบุว่าฤาษีวาสุเทพสนับสนุนให้นางจามเทวีสร้างเมืองทริภุไชยขึ้นในพุทธศตวรรษที่สิบสาม ในขณะเดียวกันก็มีการติดต่อทางด้านสังคมและวัฒนธรรมกับเมืองในภาคกลาง เฉพาะอย่างยิ่งละโว้ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของศิลปวิทยาการเทียบได้กับดักศิลาในยุคนั้น ดังนั้นการเล็ดจขึ้นมาสร้างบ้านแปงเมืองและครองราชย์ของพระนางจามเทวีจึงสะท้อนให้เห็นการเคลื่อนย้ายประชากรและการแพร่วัฒนธรรมของบ้านเมืองที่รับวัฒนธรรมพราหมณ์เข้ามายังภาคเหนือ พระพุทธศาสนาแบบได้เข้ามาแทนที่ระบบความเชื่อเดิม มีการสร้างวัดวาอารามและการสอนศาสนาโดยเหล่าพระสงฆ์ รวมทั้งมีนักปราชญ์ ช่างฝีมือและผู้ชำนาญการเกิดขึ้น มีสถาบันกษัตริย์ และเริ่มมีการสืบสันตติวงศ์ เช่น มี

การสร้างเมืองใหม่ในพื้นที่อันเป็นเขตจังหวัดลำปางปัจจุบัน คือ เขตลางคนครรวมเอาคนกลุ่มชนพื้นเมืองหลายกลุ่มให้เข้ามาอยู่ในการปกครอง เช่น ชาวเมงและชาวละว้า(จทว., 2515, น. 53) ²

อาณาจักรหริภุญไชยมีการปะทะสังสรรค์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมกับแว่นแคว้นทั้งใกล้และไกล เช่น ทางใต้ ได้แก่ อาณาจักรลพบุรีและศรีวิชัย ส่วนทางตะวันตก ได้แก่ สุธรรมวดีและหงสาวดี และทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ เชียงแสน ต่อมาเมื่อมีคติศาสนาฝ่ายมหายานและตันตระเผยแผ่จากแหลมมลายูขึ้นมาทางภาคกลาง คือจากอาณาจักรละโว้ (ลวณคร) ทางอาณาจักรหริภุญไชย (ละพูน) ก็ได้รับอิทธิพลด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องสวมมงกุฎเทริดชนก การทำพระพิมพ์ พระเครื่อง เป็นเครื่องรางของขลัง เป็นต้น

หลังจากนั้นได้เกิดโรคระบาดขึ้นในอาณาจักรหริภุญไชยทำให้ผู้คนอพยพเข้าไปอยู่ในเมืองสุธรรมนครและหงสาวดี เกิดการผสมผสานผู้คนทั้งสองฝ่าย เป็นเหตุให้ชาวหริภุญไชยได้รับอิทธิพลทางด้านภาษามอญ และตัวหนังสือมอญมาจากชาวมอญ ดังปรากฏหลักฐานจากการพบศิลาจารึกอักษรมอญในเขตเมืองโบราณสมัยหริภุญไชย ภาษามอญและอักษรมอญที่พบในหริภุญไชยมีอายุรุ่นเดียวกับภาษาและอักษรมอญที่พบในศิลาจารึกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และจารึกพม่าโบราณในสมัยพระเจ้าจันสิตตา ราว พ.ศ. 1628-1655

ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า หริภุญไชยเป็นแว่นแคว้นที่มีกษัตริย์ปกครองตั้งแต่พระนางจามเทวีไปจนถึงพระเจ้าญีบา รวมทั้งสิ้นห้าสิบองค์ คิดเป็นระยะเวลา 631 ปี เมื่อเสียอิสรภาพให้แก่พญามังราย ใน พ.ศ. 1836 อาณาจักรหริภุญไชยจึงสูญสลายไป เหลือเพียงร่องรอยของเมืองโบราณ โบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นเครื่องแสดงถึงการมีตัวตนแต่ครั้งอดีต

การที่หริภุญไชยแพ้สงครามในครั้งนี้เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นระหว่างประชาชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงกับที่ราบลุ่มแม่น้ำกกและน้ำว่า มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาวเข้ามาผสมผสานกับชาวหริภุญไชย ซึ่งเดิมน่าจะเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ทำให้เกิดการสร้างเมืองขึ้นใหม่อีกหลายเมือง เช่น เวียงกุมกามและเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

วัฒนธรรมมอญของอาณาจักรหริภุญไชยร่องรอยเชื่อมต่อสังคมไทยในปัจจุบันที่สำคัญอยู่สองประการ คือ ศิลปกรรม และระบบความเชื่อ ในด้านศิลปกรรมนั้น ยังมีซากศิลปวัตถุและโบราณสถาน ณ เมืองโบราณต่าง ๆ คือ เมืองลำพูน เวียงท่ากาน เวียงมโน และเวียงเกาะ

² ดูภาคผนวก ก, น. 309, อักษรย่อของเอกสารโบราณที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาถึงความเจริญรุ่งเรืองของสังคมในที่ราบลุ่มทางตอนเหนือของประเทศไทย แต่ครั้งอดีต ส่วนด้านระบบความเชื่อนั้น โบราณสถานวัตถุของหริภุญไชยนับว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธนิยมเดินทางไปสักการะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบรมธาตุหริภุญไชยอันเป็นปูชนียสถานที่สำคัญที่สุดของภาคเหนือ รวมทั้งพระพิมพ์ และพระเครื่องที่สร้างขึ้นตามความเชื่อในสมัยนั้น เช่น พระรอด พระลำพูน พระเปิม พระลือ พระสาม พระสิบสอง ฯลฯ ซึ่งยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อในเครื่องรางของขลังของชาวไทยที่เป็นพุทธมามกะในปัจจุบัน

อาณาจักรมอญในประเทศพม่า

เรื่องราวของชาวมอญกลับปรากฏขึ้นในบริบททางการเมืองอุษาคเนย์อีกครั้งหนึ่งเมื่อมีการอพยพลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิรวดีในพม่าตอนล่างและตั้งอาณาจักรของตนขึ้นโดยมีศูนย์กลางความเจริญระยะแรกหลายแห่งด้วยกัน คือ เมืองสะเทิม (Thaton) หรือ สุธรรมวดี (Sudhammavati) ทวันเท (Twante) และหงสาวดี (Pegu) ซึ่งต่างก็เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน แต่ได้ร่วมกันสร้างสมอารยธรรมความเจริญต่าง ๆ มากมาย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 17)

อาณาจักรสะเทิม

ประวัติการสร้างเมืองสะเทิมหรือสุธรรมวดีปรากฏอยู่ในพงศาวดารชนชาติมอญว่า สร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. 241 โดยพระเจ้าสีหราชา อาณาจักรสะเทิมมีกษัตริย์ปกครองต่อมารวมทั้งสิ้นถึง 59 พระองค์(พระมหาช่วง อุเจริญ, 2540, น.16-17) แต่เอ็ดมันฮูเอล กิลยง ได้แสดงทัศนะว่าประวัติดังกล่าวยังขาดหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือมาสนับสนุน (Guillon, 1999, p. 104)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 14) ชาวมอญได้ยึดครองเมืองแปรโบราณซึ่งกษัตริย์ของชาวพยูเคยปกครองมาก่อน³ ต่อมา Guillon ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับที่ตั้งของอาณาจักรสะเทิมโบราณหรือสุวรรณวดีว่าอยู่ห่างจากเมืองสะเทิมปัจจุบันเล็กน้อย โดยตั้งอยู่เหนือปากแม่น้ำบิลิน (Bilin) ในบริเวณที่เรียกว่าเตกะละ (Taikala) ซึ่งอยู่ใกล้หมู่บ้านวินกะ (Winka) หลังจากทำการขุดค้นอย่างคร่าว ๆ จึงพบฐานรากของอาคารที่สำคัญรวมทั้งจารึกของพระเจ้าจันสิตตา (Kyanzittha's inscription) ในบริเวณนี้อีกด้วย (Guillon, 1999, p. 105)

อาณาจักรสะเทิมมีบทบาทสำคัญทางด้านพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากตำนานเกี่ยวกับการเดินทางมายังสะเทิมของพระพุทธโกษา (ก่อนคริสต์ศักราช 500 ปี) ชาวเมืองสะเทิมซึ่งเดินทางกลับมาจากการไปศึกษาเล่าเรียนทางด้านพุทธศาสนาที่ศรีลังกาพร้อมกับนำไวยากรณ์บาลีและกฎพระมนู (the law of Manu) มาด้วย การเดินทางมาเป็นพระธรรมทูตเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิของพระโสมนเรศวรและพระอุตรนเรศวรนี้ ปรากฏว่าชาวมอญที่อยู่ในเขตพม่าตอนล่างในยุคต้น ๆ ไม่ได้รับรู้เรื่องตำนานเกี่ยวกับพระธรรมทูตทั้งสองรูปนี้ จนเมื่อปรากฏในบทหลักศิลาจารึกในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า-สิบหก (ราวพุทธศตวรรษที่ยี่สิบ-ยี่สิบเอ็ด) เฉพาะอย่างยิ่ง ในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์โดยได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา (Guillon, 1999, p. 107)

ในพุทธศตวรรษที่ 16 อาณาจักรมอญที่สะเทิมเจริญถึงขีดสุดยิ่งกว่าอาณาจักรใด ๆ ในบริเวณใกล้เคียง ทั้งด้านวัฒนธรรม ศาสนาและการค้า แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง

³ ชนชาติพยู (Pyu) เคยครอบครองอาณาบริเวณในเขตพม่าภาคกลางและภาคใต้มาก่อน ประวัติศาสตร์ของชาวพยูมีจุดเริ่มต้นมาแต่ครั้งพุทธกาล โดยมีเมืองหลวงอยู่ตรงบริเวณเมืองแปร มีชื่อว่าศรีเกษตร ต่อมาในปี พ.ศ. 651 มอญซึ่งอยู่ทางใต้ได้ยกทัพไปรุกรานอาณาเขตของชาวพยู จนชาวพยูต้องหนีไปตั้งเมืองหลวงใหม่ ณ เมืองพุกามเก่า หลังจากนั้นทั้งมอญและพม่าต่างก็ผลัดกันใช้อำนาจครอบครองชาวพยู ต่อมาในปี พ.ศ. 1375 อาณาจักรน่านเจ้าได้ยกกองทัพมารุกรานและทำลายอาณาจักรพยูลงอย่างย่อยยับ มอญได้ต้านทัพน่านเจ้าจนล่าถอยกลับไปและเข้าครอบครองอาณาเขตเดิมของชาวพยูอยู่ระยะหนึ่ง จนกระทั่งอาณาจักรมอญที่มีชื่อว่าสุวรรณวดี (สะเทิม) ถูกตีแตกและตกอยู่ใต้อำนาจของกษัตริย์พม่าคือพระเจ้าอนิรุเมื่อปี พ.ศ. 1593 พม่าได้ครอบครองมอญและพยู ชาวพยูจึงถูกกลืนจนสูญชาติไปโดยสิ้นเชิงในปัจจุบัน ชาวพยูเป็นผู้ที่นับถือพุทธศาสนา และมีความเจริญทางด้านอักษรศาสตร์ในเขตพม่า-มอญ ด้วยการรับเอาอักษรอินเดียได้มาปรับใช้เป็นอักษรของตน ต่อมาชาวมอญได้นำอักษรพยูไปปรับปรุงขึ้นใช้ในภายหลัง พม่าก็ได้รับตัวอักษรไปจากมอญอีกทอดหนึ่ง (จิตร ภูมิศักดิ์, 2544, น. 26-27)

ที่มอญไม่สามารถรักษาอาณาจักรของตนไว้ได้ เพราะทันทีที่พม่าซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ทางตอนเหนือสามารถตั้งอาณาจักรเป็นปึกแผ่นขึ้นได้ที่พุกามก็ได้แผ่อำนาจลงมาคุกคามมอญ มอญจึงต้องสูญเสียอิสรภาพแก่พม่าใน พ.ศ. 1600 สงครามครั้งนี้แม้ว่ามอญจะเป็นฝ่ายแพ้แต่อารยธรรม ความเจริญของมอญกลับป็นอิทธิพลเหนือพม่า ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าอโนรุท (Anawrahta พ.ศ. 1587 – 1620) ได้ทรงกวาดต้อนนักปราชญ์ราชบัณฑิต พระสงฆ์ชาวฝีมือ ตลอดจนข้าทาส จำนวนกว่า 30,000 คน จากสะเทิมไปยังพุกามและได้หล่อหลอมเป็นศิลปวัฒนธรรมของพม่าทั้ง ในด้านการปกครอง ศาสนา อักษรศาสตร์ และสถาปัตยกรรม (กิตติ วรรณกิตติ, 2533, น. 23; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2544, น. 21; สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 16-17; Fink, 2001, p. 17; Lintner, 1994, p. 42)

พม่ามีนโยบายที่จะรวมมอญเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรตนตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโนรุทและสืบทอดมาอย่างกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา เฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระเจ้าครุชิตหรือจัน ลิตดาผู้ทรงใช้ความพยายามที่จะผสมผสานคนทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์นี้เข้าด้วยกัน แต่นโยบายนี้กลับไม่มีความต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องมาจากชาวมอญได้พยายามดิ้นรนเพื่อควมมีอิสรภาพในการปกครองตนเองอยู่เสมอมา และในที่สุดก็สามารถฟื้นตัวและสถาปนาอาณาจักรขึ้นอีกสองแห่ง ในระยะเวลาที่ต่อเนื่องกัน (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น.18)

อาณาจักรเมะตะมะ

ความพยายามของมอญในการปลดแอกพม่าเพื่อตั้งอาณาจักรอิสระของตนได้ประสบความสำเร็จเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.1830 พ่อค้าชาวมอญชื่อ มะกะโท ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว หรือ วาเรอ (Wareu) ได้กอบกู้เอกราช และสถาปนาราชวงศ์ขึ้นปกครองอาณาจักรมอญโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเมะตะมะ บริเวณปากแม่น้ำสาละวิน ราชวงศ์นี้ได้ปกครองอาณาจักรมอญสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. 2087(สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น.18)

พระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระเจ้าฟ้ารั่วนอกเหนือจากการสถาปนาอาณาจักรมอญแล้วยังทรงสร้างประมวลกฎหมายใหม่โดยดัดแปลงมาจากพระมนุธรรมศาสตร์ แท้ที่จริงแล้วก็คือการแปลจากต้นฉบับในภาษาฮินดีมาเป็นภาษามอญนั่นเอง ซึ่งรู้จักกันตามพระนามของพระองค์ว่า พระธรรมศาสตร์ฉบับพระเจ้าฟ้ารั่ว ประมวลกฎหมายนี้ต่อมาได้กลายเป็นรากฐานของวรรณกรรมทางกฎหมายของพม่า มอญ รวมทั้งไทยด้วย (Guillon, 1999, p.157; South, 2003, pp. 69-70)

เหตุการณ์สำคัญทางด้านพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในอาณาจักรนี้มีปรากฏในตำนานมูลศาสนา คือ กษัตริย์แห่งรามัญญเทศหรือเมาะตะมะ ได้ทรงส่งพระสงฆ์ไปอุปสมบทใหม่ ณ วัดอุทุมพรศิริ ประเทศศรีลังกา และกลับมาใน พ.ศ. 1874 พร้อมกับสานุศิษย์ของเจ้าอาวาสวัดอุทุมพรศิริ พระสงฆ์รูปนี้ได้จัดตั้งเสมาหินสิบสองหลัก เพื่อกำหนดสถานที่ทำสังฆกรรม ได้รับความนิยมนักจาริกทั้งได้รับพระราชทานนามว่า มหาสวามีอุทุมพรบุปผา คณะสงฆ์ที่มาจากศรีลังกาแตกต่างจากสงฆ์คณะอื่น ๆ ในขณะนั้นเพราะเป็นสายอรัญญวาสี หรือพระป่าผู้ถืออุคควัตร ต่อมาได้แพร่หลายไปยังสุโขทัย และเป็นที่นิยมจนกระทั่งทุกวันนี้ (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปกัสนร เรียบเรียง และคณะ, 2547, น. 36-37)

จากหนังสือ สลาพัท ราชวงศ์ (Slapat rajavan) ที่จัดพิมพ์ขึ้นโดย Halliday เมื่อปี พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) มีข้อมูลสอดคล้องกับเอกสารอีกสองฉบับว่าหลังจากรัชสมัยของพระเจ้าวาระวู ได้มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระองค์อีกแปดองค์ซึ่งทรงมีพระสมัญญานามว่า "พระเจ้าช้างเผือก" (Possessors of White Elephant) ในจำนวนนี้พระกษัตริย์องค์หนึ่งซึ่งมีพระนามขึ้นต้นด้วยคำว่าพญา คือพญาอายลาว (Bana E Law) ผู้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าวาระวูในอันดับที่ 4 ในช่วงปี พ.ศ. 1874-1891 (ค.ศ. 1331-1348) ซึ่ง Guillon (1999, p. 160) มีทัศนะว่าน่าจะเป็นมอญ หลังจากนั้นกษัตริย์พระองค์ต่อมาพระนามจะมีคำว่าพญานำหน้า ทุกพระองค์

พระเจ้าช้างเผือกอีกพระองค์หนึ่งซึ่งมีความสามารถในการทำศึกสงคราม คือ พญาอุ (Bana U) ผู้ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 1891 (ค.ศ. 1348) ในตอนต้นรัชกาลพระองค์ต้องป้องกันอาณาจักรจากการรุกรานของอาณาจักรล้านนา หรือเชียงใหม่ซึ่งประสงค์ที่จะเข้ามาสร้างที่มั่นในรัฐหริภุญไชยที่มีชาวมอญอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปกัสนร เรียบเรียง และคณะ, 2547, น. 37)

ต่อมาพญาอุได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากเมาะตะมะไปยังหงสาวดีใน พ.ศ. 1912 (ค.ศ. 1369) เพื่อให้ปลอดภัยจากการโจมตีของฝ่ายไทย เนื่องจากมอญตกอยู่ในสมัยแห่งศึกภายในอาณาจักร อันเกิดจากการแย่งชิงราชสมบัติติดต่อกันเป็นเวลานานหลายปี เป็นเหตุให้ประเทศเพื่อนบ้านได้แก่ไทย และไทใหญ่หรือฉานถือโอกาสเข้ามาแทรกแซงแต่พญาอุก็ทรงสามารถรักษาอาณาจักรไว้ได้ในที่สุด (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 18-19)

อาณาจักรหงสาวดี

อาณาจักรมอญในพม่าตอนล่างรวมกันเป็นอาณาจักรเดียวกันได้เป็นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าราชาธิราช (Razadarit พ.ศ. 1928–1967) ผู้ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบิดาคือพญาอู่ทรงสร้างสัมพันธไมตรีอันดีต่อกองศรีอยุธยา พระองค์จึงสามารถป้องกันการรุกรานจากพม่าและไทยใหญ่ได้ ตลอดรัชสมัยของพระองค์มีแต่เรื่องของการศึกสงคราม เฉพาะอย่างยิ่งกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องกษัตริย์พม่าแห่งกรุงอังวะ แต่พระเจ้าราชาธิราชทรงใช้นโยบายให้อังวะกับรัฐต่าง ๆ ของไทยใหญ่แตกสามัคคีกัน ทำให้สงครามแผ่ขยายออกไปเป็นวงกว้างจนกระทั่งพระองค์ทรงสามารถป้องกันอาณาจักรมอญไว้ได้ (สุภรณ์ โอเจริญ , 2541, น. 20)

อาณาจักรมอญในช่วงปี พ.ศ. 1966 – 2082 (ค.ศ. 1423-1539) ถือได้ว่าเป็นยุคทองแห่งความสงบและรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมรวมทั้งการค้าขายกับต่างประเทศ มีกษัตริย์ที่สำคัญ คือ พระยาบารุ (Binnyawaru พ.ศ. 1989 –1993) ผู้มีชื่อเสียงในความเที่ยงธรรมในการปกครอง พระนางเซงสบู (Shinsawbu พ.ศ. 1996-2015) และพระเจ้าธรรมเจดีย์ (Dammazedi พ.ศ. 2015-พ.ศ.2035) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นนักปกครองดีเยี่ยมและยังได้ทำการปฏิรูปพุทธศาสนาในอาณาจักรมอญ ทั้งด้านพิธีกรรมและวินัยสงฆ์ เป็นต้น ในระยะเวลาดังกล่าวพม่าเกิดการจลาจลภายใน อาณาจักรของตนเอง จึงไม่มีโอกาสมารุกรานมอญ มอญจึงสามารถทำนุบำรุงบ้านเมืองได้อย่างเต็มที่รวมทั้งการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เมืองท่าที่สำคัญ คือ สิเรียม (Syriam) พะสิม (Bassein) เมาะตะมะ (Martaban) และหงสาวดี (Pegu) ซึ่งทำการค้าขายกับอินเดีย มะละกา และหมู่เกาะมาเลย์ (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปภัสสร เรียรปัญญา และคณะ, 2547, น. 39)

ในปี พ.ศ. 2401 เมื่อชาวโปรตุเกสเปิดเส้นทางเดินเรือจากยุโรปมายังตะวันออก ทำให้ชาวยุโรปเดินทางเข้ามายังประเทศต่าง ๆ ในภาคตะวันออกมากยิ่งขึ้น หลังจากที่โปรตุเกสยึดมะละกาได้ อัลฟองโซ เดอ อัลบูร์เกกกี (Alfonso de Albuquerque) ได้ส่งตัวแทน คือ แอนโทนี คอร์เรีย (Anthony Correa) เข้ามาทำสัญญาการค้ากับเจ้าเมืองเมาะตะมะในปี พ.ศ. 2062 มอญได้อนุญาตให้พ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้ามาทำการค้าที่เมืองเมาะตะมะและหงสาวดี ในเวลาเดียวกันนั้นโปรตุเกสก็ได้ตั้งสถานการค้าขึ้นที่เมาะตะมะด้วย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 21)

การค้าของมอญในระยะเวลาดังกล่าวเป็นการค้าขายทางทะเลกับประเทศ ทั้งในเอเชียและยุโรป ซึ่งก่อให้เกิดความมั่งคั่งแก่หงสาวดี เมาะตะมะ และตะนาวศรีเป็นอย่างมาก แต่ปรากฏว่าการค้าภายในภูมิภาคมีน้อย เนื่องจากสถานการณ์ในพม่าตอนเหนือไม่สู้สงบนัก (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 27)

ทางการศาสนาที่พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงหงสาวดีในยุคนี้นี้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เช่นนางพญาท้าวและพระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง บริจาคทรัพย์สินและเครื่องประดับเพื่อใช้ในการบูรณะตกแต่งเจดีย์ชเวดากอง และถวายทาสชายหญิงจำนวนมากเพื่อเป็นข้าวัด ส่วนพระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงส่งทูตไปลังกา ทำให้เกิดการปฏิรูปศาสนาในด้านพิธีกรรมและวินัยสงฆ์ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่พัทธสีมา กัลยาณี (Kalayanithein) ใกล้กรุงหงสาวดี ซึ่งใช้เป็นสถานที่ในการอุปสมบทพระสงฆ์ โดยพระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงชักชวนพระสงฆ์จากประเทศเพื่อนบ้านให้มาทำการบวชอีกครั้งหนึ่งที่สิมา กัลยาณี พิธีกรรมการบวชในอุษาคเนย์จึงมีมาตรฐานแบบเดียวกันแต่นั้นเป็นต้นมา และยังมีการจารึกเรื่องราวการปฏิรูปพุทธศาสนาในครั้งนั้นลงบนแท่งหินสิบแท่งที่เรียกว่า จารึกกัลยาณีอีกด้วย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 23)⁴

กษัตริย์ที่เรืองพระนามทางการปกครองแห่งกรุงหงสาวดีในระยะเวลาดังกล่าว ได้แก่ พระเจ้าฟ้ารั่ว ผู้ทรงความเที่ยงธรรมในการปกครองและลงโทษผู้กระทำผิดด้วยมาตรการอันเฉียบขาด บ้านเมืองจึงมีความสงบเรียบร้อย จำนวนอาชญากรลดน้อยลง และพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงมีผลงานในการรวบรวมหลักระเบียบการปกครองที่เรียกว่า ธรรมเจดีย์เพี้ยตัง

⁴ มีตำนานกล่าวว่าเมื่อ พ.ศ. 2019 พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ โดยมีการผูกพัทธสีมา กัลยาณีเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่ง เมื่องานดังกล่าวสำเร็จลงดังพระราชประสงค์จึงดำรัสสั่งให้จารึกพระราชกรณียกิจการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระองค์ไว้ในหลักหินจำนวนสิบหลัก ที่รู้จักกันในนามจารึกกัลยาณี (Kalyani Inscriptions) โดยจารึกเป็นภาษามคธสามหลัก คำแปลเป็นภาษามอญเจ็ดหลัก ศิลาทั้งสิบหลักเดิมประดิษฐานไว้ที่วัดแห่งหนึ่ง ต่อมาเมื่อกรุงหงสาวดีประสบยุคเข็ญมีผู้ร้ายทุบทำลายหลักศิลาจวนชำรุดเสียหายและถูกละทิ้งไว้เป็นเวลานานจนกระทั่งในสมัยที่พม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ จึงมีการเคลื่อนย้ายจารึกกัลยาณีไปไว้ที่วัดสิมา กัลยาณีด้วยความเกี่ยวพันกันในเรื่องความเป็นมา เหตุที่ทั้งพัทธสีมาและศิลาจารึกมีชื่อว่า "กัลยาณี" ก็เพราะว่าในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์นั้น พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงส่งคณะสงฆ์มอญไปอุปสมบทใหม่ในนิกายมหาวีหาร (ลังกาวงศ์) ที่ลังกา และพระสงฆ์ดังกล่าวได้รับการอุปสมบทในนทีสิมา (อุทกสิมา) ณ ลำน้ำกัลยาณี (ดำรงราชานุภาพ, 2545, น. 114-122)

(Damazedi pyatton) รวมทั้งการแปลตำราพระธรรมศาสตร์ของพระเจ้าฟ้ารั่วหรือวาเรู (Wagaru dhammathat) จากภาษามอญมาเป็นภาษาพม่าอีกด้วย (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปภัสสร เจริญปัญญา และคณะ, 2547, น. 43)

ความเจริญของมอญในยุคนี้ล้นสุดลง เพราะถูกพม่าแห่งราชวงศ์ตองอูรุกรานและถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของพม่าอีกครั้งใน พ.ศ. 2082 แม้ว่าพระเจ้าตะเบงชเวตี้ (Tabinshweti พ.ศ. 2074-2093) จะทรงมีนโยบายที่จะสมานไมตรีกับมอญ และรวมมอญกับพม่าเข้าเป็นชาติเดียวกัน ถึงกับทรงย้ายราชธานีมาอยู่หงสาวดี และรับอารยธรรมต่าง ๆ จากมอญมาใช้ในพม่า เช่นเมื่อทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกเพื่อขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2089 ก็ทรงใช้พระราชพิธีทั้งแบบมอญและพม่า ทรงไว้พระเกศาแบบมอญและทรงให้ความนับถือแก่สมาชิกของราชวงศ์มอญแห่งกรุงหงสาวดี ทั้งนี้มีผู้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่าพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเอาชนะใจชาวมอญผู้จำยอมต้องตกเป็นพลกนิกรของพระองค์อย่างไม่มีทางเลือก (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปภัสสร เจริญปัญญา และคณะ, 2547, น. 43; Halliday in Smithies, 1986, p. 9; South, 2003, p. 74)

เมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ มอญก็ต้องประสบกับความเดือดร้อนเนื่องจากกษัตริย์พม่าองค์ต่อ ๆ มาปกครองมอญอย่างกดขี่และยังบีบคั้นในเรื่องภาษีและการเกณฑ์แรงงานในกิจการต่าง ๆ ทั้งในยามสงบและยามศึกสงคราม เป็นเหตุให้มอญก่อการจลาจลอยู่เนือง ๆ และในที่สุดตอนปลายสมัยราชวงศ์ตองอู ขณะที่พม่าต้องเผชิญทั้งศึกฮ่อและสงครามกับไทย มอญก็สามารถรวบรวมกำลังและประกาศอิสรภาพอีกครั้งใน พ.ศ. 2283 โดยมีสมิงทอพุทธเกษ (Smin Htaw Buddhaketi) (พ.ศ. 2283-2290) เป็นหัวหน้า หลังจากยึดที่มั่นในหงสาวดีได้แล้ว มอญได้ขยายอาณาเขตขึ้นไปทางเหนืออย่างรวดเร็ว ยึดได้แปร ตองอู และรุกขึ้นไปตามลุ่มแม่น้ำอิรวดีจนกระทั่งถึงอังวะ ในปีต่อมาพระยาทะละ (Binnya Dala พ.ศ. 2290-2300) ได้ครองอำนาจแทนสมิงทอพุทธเกษ ก็ได้ทำการขยายอาณาเขตออกไป ยึดได้เจ้ากเซ (Kyaukse) ใน พ.ศ. 2294 และอังวะใน พ.ศ. 2295 แต่ชัยชนะของมอญก็เป็นอยู่เพียงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น เพราะในไม่ช้าพม่าก็มีผู้ก่อกบฏคนหนึ่งแห่งเมืองมุกโซโบ (Moksobomyo) คือ อลองพญา ซึ่งได้ตีกองทัพมอญแตกพ่ายจนต้องถอยออกจากที่มั่นทางเหนือ และอลองพญา ยังได้ยกกองทัพตามลงมาปราบมอญจนถึงหงสาวดีและได้มอญไว้ในอำนาจโดยเด็ดขาด ใน พ.ศ. 2300 มอญจึงถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของพม่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยไม่มีโอกาสฟื้นตัวได้อีกจนกระทั่งปัจจุบัน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปภัสสร เจริญปัญญา และคณะ, 2547, น. 43)

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่สยามประเทศ

การอพยพเข้าสู่สยามของชาวมอญนั้นมีอยู่สามลักษณะด้วยกัน คือ 1. เข้ามาในฐานะเป็นเชลยสงคราม 2. เข้ามาโดยหลบหนีจากกองทัพพม่าซึ่งมักเกณฑ์ให้ไปทำสงครามอยู่เสมอ และ 3. เข้ามาในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมือง ภายหลังจากที่ได้ก่อการกบฏและถูกปราบปรามหรือถูกพม่ากดขี่เบียดเบียน เช่นการอพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามโดยมากแล้วมอญจะอพยพเข้ามาในฐานะผู้ลี้ภัยและมาด้วยความสมัครใจมากกว่าถูกกวาดต้อนเป็นเชลย และมอญที่อพยพเข้ามานั้น ส่วนมากมาจากเมืองเมาะตะมะซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใกล้พรมแดนไทย และเป็นชุมทางซึ่งมีทางร่วมที่จะเข้าสู่ไทยถึงสองสายด้วยกัน เมืองเมาะตะมะเป็นเมืองที่ได้รับความกดดันและบีบคั้นจากพม่ามาก เนื่องจากพม้ามักใช้เป็นสถานที่ชุมนุมทัพก่อนยกมาตีไทยและยังเกณฑ์เสบียงอาหารและชาวเมืองเข้ากองทัพอีกด้วย ทำให้ชาวมอญได้รับความเดือดร้อนจึงพยายามที่จะก่อกบฏเพื่อต่อต้านพม่าเมื่อไม่สำเร็จก็พากันอพยพหนีมาเมืองไทย นอกจากนี้ยังมีมอญอพยพจากเมืองอื่น ๆ เช่น หงสาวดี เมาะลำเลิง แครง เริง เป็นต้น (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 56-61)

เส้นทางในการอพยพของชาวมอญมีอยู่สาม ทางด้วยกัน โดยมีจุดตั้งต้นอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ คือ 1. ทางเหนือ อพยพเข้ามายังเมืองตากหรือระแหง ทางด่านแม่ละเมา 2. ทางใต้ อพยพเข้ามายังเมืองกาญจนบุรี ทางด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้กันมาก และ 3. เข้ามาทางเมืองอุทัยธานี เช่น การอพยพในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ในราว พ.ศ.2353 (Halliday, 1986, p. 13)

จากการศึกษาของ Robert Halliday โดยใช้หลักฐานจากทั้งจากฝ่ายพม่าและฝ่ายมอญทำให้สรุปได้ว่าการอพยพครั้งสำคัญของชาวมอญเข้าสู่เมืองไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ไปจนกระทั่งสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ในปลายพุทธศตวรรษ 23 มีเพียงสามครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2203 ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหลังจากการก่อกบฏของมอญที่เมืองเมาะตะมะ ชาวมอญจำนวนนับหมื่นคนได้หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ไทยโดยได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี และได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยา การอพยพครั้งที่สองเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2317 หลังการล่มสลายของกรุงหงสาวดีในปี พ.ศ. 2300

Robert Halliday (1986, p. 10) ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเหตุที่ชาวมอญมิได้ทำการอพยพโดยทันทีเมื่อเสียกรุงหงสาวดี เนื่องจากชาวมอญจำนวนมากถูกสังหารหมู่ทั้งคนธรรมดาสามัญ

และไม่เว้นแม้กระทั่งพระภิกษุโดยกองทัพพม่า เพื่อปราบปรามคนมอญอย่างเด็ดขาดไม่ให้สามารถลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเพื่อกอบกู้เอกราชได้อีกต่อไป ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในเวลานั้นกล่าวกันว่ามิชวรของพระสงฆ์กองทัพมกลื่อนไปทั่วพื้นดินและท้องน้ำและได้ทำให้คูคลองรอบกรุงหงสาวดี “แดงฉานไปด้วยโลหิต” (run red with gore) (South, 2003, p. 80)

ด้วยเหตุนี้ในครั้งนั้นเพื่อความอยู่รอดของตนเอง คนมอญจำนวนหนึ่งได้หันไปสวามิภักดิ์ต่อกษัตริย์พม่าและเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตนเองไม่ว่าจะเป็นภาษา ชื่อ การไว้ทรงผม และการแต่งกายให้กลายเป็นพม่า การอพยพครั้งที่สามประกอบด้วยชาวมอญจำนวนประมาณ 30,000 ถึง 40,000 คนซึ่งก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีเช่นเดิมโดยมีตัวแทนจากราชสำนักไปต้อนรับคร่อมอญถึงกาญจนบุรี คือ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งต่อมาทรงขึ้นครองราชย์ ฯ เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (Halliday, 1986, p. 10; Lang, 2002, pp. 134-135; South, 2003, p. 80)

ในขณะที่อาจารย์สุภรณ์ โอเจริญ (2541, น. 52-74) มีความเห็นว่าจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พอจะสืบค้นได้มีการอพยพของชาวมอญครั้งสำคัญอยู่ถึงเจ็ดครั้ง ซึ่งเป็นการอพยพในสมัยอยุธยาห้าครั้ง คือ ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112-2133) สมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. 2133-2148) สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2198) สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231) และสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) ส่วนอีกสองครั้งอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากการอพยพครั้งสำคัญ ๆ ดังกล่าวแล้ว สันนิษฐานว่า ในระหว่างการอพยพเหล่านั้น คงจะมีการอพยพครั้งย่อย ๆ เข้ามาอยู่เรื่อย ๆ โดยไม่มีการบันทึก เนื่องจากหลังราชวงศ์ต้องอยู่แล้วพม่ามีนโยบายในการปกครองมอญอย่างกดขี่ มีการเกณฑ์แรงงานเกือบตลอดเวลา และในบางสมัยพม่าก็ยังมียุทธศาสตร์ปราบปรามมอญอีกด้วย

ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546, น.128-132) กล่าวถึงการอพยพของชาวมอญเข้าสู่เมืองไทยว่า มีถึงเก้าระลอกด้วยกัน นับแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การอพยพของคนมอญมีสาเหตุแบบต่างกรรมต่างวาระกัน ส่วนใหญ่มักจะอยู่ในลักษณะที่วามอญแพ่งครามและสูญเสียอาณาจักรให้แก่พม่าซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ตีกรุงหงสาวดีแตกเมื่อปี พ.ศ. 2082 เป็นต้นมา แต่มอญก็พยายามดิ้นรนฟื้นตัวขึ้นมาสร้างอาณาจักรต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่อีกหลายต่อหลายครั้ง จนกระทั่งท้ายที่สุดมอญก็ถูกปราบปรามอย่างสิ้นซากใน พ.ศ.2300 และถูกกลืนให้เป็นพม่า (Burmanization) ด้วยวิธีการอันรุนแรง นับแต่นั้นเป็นต้นมามอญไม่สามารถฟื้นตัวได้อีกเลย แต่ถึงกระนั้นมอญก็ได้พยายาม

ก่อกบฏขึ้นหลายต่อหลายครั้ง เช่น มอญเมืองเมาะตะมะก่อกบฏขึ้นถึงสองครั้ง คือ ครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2204 หรือ พ.ศ. 2205 และครั้งหลังสุดในปี พ.ศ. 2357 เป็นต้น

กล่าวได้ว่าข้อมูลเกี่ยวกับการอพยพของคนมอญเข้าสู่ประเทศไทยแต่ครั้งสมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ยังไม่มีการสอบถามให้สอดคล้องกันในบรรดานักวิชาการทางด้านมอญศึกษาทั้งในประเทศไทยและประเทศพม่า เฉพาะอย่างยิ่ง การอพยพครั้งสำคัญ ๆ ด้วยสาเหตุที่อาจเป็นได้อยู่สองประการคือ ในประการแรก พรหมแดนระหว่างไทยกับพม่ามีระยะทางยาวหลายกิโลเมตร และมีช่องทางติดต่อกันหลายช่องทางทำให้คนมอญอพยพเข้ามาได้โดยสะดวกตลอดเวลา ในทางปฏิบัติแล้วคงไม่มีผู้ใดที่จะสามารถรวบรวมจำนวนครั้งและจำนวนคนที่อพยพเข้ามาได้ทั้งหมด ในประการสุดท้าย การศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติมอญเป็นเรื่องต้องห้ามในประเทศพม่าด้วยเหตุผลทางการเมืองเพราะเกรงว่ามอญจะกลับมาเรืองอำนาจได้อีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากกลุ่มมอญเป็นกลุ่มที่มีอุดมการณ์ในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในปกครองตนเองอย่างต่อเนื่องนับแต่สมัยหลังอาณานิคมเป็นต้นมา จึงพยายามกดบังคับเอาไว้แม้กระทั่งการแสดงออกทางวัฒนธรรมและภาษาของชาวมอญ

ต่อมาในสมัยอาณานิคมด้วยนโยบายการแบ่งแยกและปกครองของอังกฤษทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ของคนกลุ่มน้อยที่จัดเป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่รองลงมาจากชาวเบอร์มัน ซึ่งมีเจ็ดกลุ่ม หนึ่งในนั้นคือกลุ่มมอญพอจะลืมหืมตาอ้าปากได้บ้าง แต่เมื่อพม่าได้เอกราชเป็นต้นมาสภาพการณ์ก็เป็นเช่นเดิม สืบเนื่องมาจนถึงกระทั่งถึงทุกวันนี้ที่มีการอพยพของคนมอญระลอกแล้วระลอกเล่าจนนับไม่ถ้วนเพื่อหนีร้อนมาพึ่งเย็นและแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทางด้านเศรษฐกิจ แต่ในที่สุดแล้วก็อาจกลายเป็น “การหนีเสือปะจระเข้” ก็อาจเป็นได้

ถิ่นที่อยู่ของชาวมอญในเมืองไทย

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยเป็นที่ต้องการของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ เกือบทุกครั้งที่มีการกวาดต้อนชาวมอญอพยพเข้ามาในประเทศไทยก็จะโปรดเกล้าฯ ให้มีคนไปรับครัวมอญ พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนและที่ทำกิน ข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น (Halliday, 1986, p. 11; Foster, 1982, p. 5) ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้มีหัวหน้าผู้ดูแลเป็นคนเชื้อชาติมอญด้วยกันเอง บริเวณที่จัดให้ชาวมอญอาศัยส่วนใหญ่จะอยู่ริมแม่น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ และตามลำน้ำแม่กลอง มอญที่อพยพเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาตั้งบ้านเรือน

อยู่แถบชานพระนครและบริเวณที่ติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี มาถึงสมัยกรุงธนบุรีก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มอญที่เข้ามาในขณะนั้นไปอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และสามโคก แขวงเมืองปทุมธานี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้มีการสร้างป้อมขึ้นที่ปากลัด แล้วจึงกำหนดให้เป็นเมืองใหม่ชื่อว่า "เมืองนครเขื่อนขันธ์" โดยรวมเอาเนื้อที่บางส่วนของเมืองสมุทรปราการและเมืองกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกัน และได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายครัวมอญจากเมืองปทุมธานีซึ่งเป็นพวกพระยาแจ้งส่วนหนึ่งไปไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ และโปรดเกล้าฯ ตั้ง พระยาราม (สมิงทอมา) บุตรพระยามหาโยธาขึ้นเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดดีศรีสงคราม ผู้รักษาเมือง (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 96)

ส่วนมอญเข้ามาหลังสุดก็โปรดเกล้าฯ ให้แยกย้ายไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ คือ นครเขื่อนขันธ์ ปทุมธานี และนนทบุรี ในปัจจุบันบริเวณที่มีชาวมอญอยู่เป็นจำนวนมาก คือ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี และเมืองปากลัดหรือนครเขื่อนขันธ์ หรืออำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการในปัจจุบัน จากปากลัด มอญได้ขยายตัวไปตามลำน้ำถึงแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคนมอญของ ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี ปรากฏว่ายังมีมอญอยู่ที่ลำพูน ลำปางและยังพบมอญที่อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นในอีกหลาย ๆ จังหวัด เช่น ที่ตามลำน้ำมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดลพบุรี และจังหวัดอุทัยธานีซึ่งเป็นเส้นทางของการอพยพเข้าสู่ประเทศไทยจากประเทศพม่า นอกจากนี้ยังอาจพบมอญอยู่กันกระจัดกระจายในจังหวัดต่าง ๆ เช่น ธนบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี นครปฐม พระนครศรีอยุธยา ฉะเชิงเทรา สุพรรณบุรี นครราชสีมา นครสวรรค์ และปราจีนบุรี (จารุเกตุ กาญจนภา, 2515, น. 3-5; สุจริตลักษณ์ ดีผดุง และคณะ, 2542 ก, น. 10-11; สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 74-112; Halliday, 1986, pp. 17-19)

นอกจากนี้ ชาวมอญยังได้รับอนุญาตจากทางรัฐบาลไทยให้ได้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามวินัยปฏิบัติของตนซึ่งแตกต่างไปจากไทยเล็กน้อย ตลอดจนสามารถปฏิบัติกิจกรรมตามชนบประเพณีความเชื่อของตน เช่น การนับถือผี และการฉลองเทศกาลต่าง ๆ อาทิเช่น สงกรานต์ ออกพรรษา ประเพณีต่าง ๆ ได้มีการปฏิบัติสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งจะพบได้ในหมู่บ้านมอญบางแห่ง แต่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมบ้างเล็กน้อย ส่วนเรื่องภาษานั้น รัฐบาลก็ไม่ได้บังคับให้หันมาใช้ภาษาไทยแต่เพียงภาษาเดียว แต่ให้ใช้ภาษาเดิมได้ตามใจสมัคร ภาษามอญจึงมีใช้กันอยู่ในปัจจุบันตามวัดมอญและในชุมชนมอญ แม้ว่าจะมีภาษาไทยเข้าไปปะปนอยู่ด้วยกันก็ตาม (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 66)

อนึ่ง ชาวมอญที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยยังได้รับอนุญาตให้มีการติดต่อกับญาติมิตรที่อยู่ในเมืองมอญ การอนุญาตให้มีการติดต่อนี้ นอกจากจะมีส่งผลทางด้านจิตวิทยาในการปกครองมอญอพยพแล้ว ยังเป็นประโยชน์แก่ไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม คือทำให้ไทยสามารถทราบข่าวความเคลื่อนไหวทางด้านการเมืองและการทหารในประเทศพม่าอีกด้วย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 67)

ปฏิสัมพันธ์มอญ-ไทย

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่ประเทศไทยแตกต่างกับชาวจีนซึ่งอพยพโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะไปเสี่ยงโชคในดินแดนที่คิดว่าดีกว่าและหวังจะได้กลับไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของตนอีก ดังนั้นชาวจีนจึงมักอพยพไปตามลำพังมิได้พาครอบครัวไปด้วย เมื่อมาถึงประเทศไทยจึงมีการติดต่อและแต่งงานกับคนไทยบ้าง ทำให้มีความสัมพันธ์กับคนนอกกลุ่มได้รวดเร็ว ส่วนมอญนั้นอพยพไปเพื่อหาที่ตั้งหลักแหล่งใหม่โดยไม่คิดที่จะหวนกลับไปยังถิ่นเดิมอีก จึงนำทั้งครอบครัวพร้อมทั้งข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวันไปด้วย ประกอบกับเส้นทางที่จะเข้าสู่ประเทศไทยนั้นสั้นและสะดวกกว่าการเดินทางของชาวจีน คนมอญจึงอพยพกันได้ทั้งครอบครัว เมื่อมาถึงประเทศไทยก็มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มและมีความสัมพันธ์กันเฉพาะภายในกลุ่มของตนเองในระยะแรก ๆ ดังนั้นจึงมีการติดต่อกับคนภายนอกน้อยมาก จนเกือบเรียกได้ว่าอยู่อย่างโดดเดี่ยว ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสภาพภูมิศาสตร์ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 92-93)

สังคมมอญในระยะแรกเป็นสังคมในระดับหมู่บ้าน ประกอบด้วยคนเชื้อชาติเดียวกัน และมีการปกครองกันเอง หมู่บ้านมอญอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหนาแน่นกว่าหมู่บ้านไทย มอญนำพุทธศาสนาในรูปแบบของตนเข้ามาด้วย ซึ่งกล่าวกันว่าเคร่งครัดในด้านวินัยปฏิบัติ มีวัดมอญประจำหมู่บ้าน และชาวมอญยังมีความรักใคร่เห็นใจกันเพราะต่างก็พลัดบ้านพลัดเมืองมาด้วยกัน จึงมีการติดต่อและพึ่งพาอาศัยกันภายในหมู่บ้านเดียวกัน ความจำเป็นที่จะติดต่อกับคนภายนอกกลุ่มเกือบจะไม่มี นอกจากนี้ ภาษายังเป็นอุปสรรคสำคัญที่ขัดขวางการติดต่อกับคนไทยทั่วไป (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น.94; Foster, 1986, p. 67)

ทางด้านเศรษฐกิจนั้น ชาวมอญมีเศรษฐกิจที่เลี้ยงตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งปัจจัยการดำรงชีพจากภายนอกชาวมอญได้อาศัยที่ดินพระราชทานให้ตั้งหลักแหล่งทำการเพาะปลูกข้าว พืชผักและผลไม้ จับสัตว์น้ำในแม่น้ำลำคลอง สร้างบ้านเรือนเองโดยใช้วัสดุที่หาได้ตามท้องถิ่น

นอกจากนี้ยังมีการทำงานฝีมือประเภทเครื่องจักสานไว้ใช้สอยตามความจำเป็นจึงไม่มีความจำเป็นต้องติดต่อกับคนภายนอกกลุ่ม แม้ว่าในระยะต่อมามอญบางพวกได้หันมายึดอาชีพค้าขายทางเรือ ซึ่งจำเป็นต้องติดต่อกับบุคคลภายนอกทั่วไป แต่ชาวมอญก็ยังนิยมอยู่แต่ภายในกลุ่มของตนเอง มักล่องเรือไปทำการค้าขายร่วมกันเป็นกลุ่ม กลุ่มละหลาย ๆ ลำ ความสัมพันธ์จึงยังคงแน่นแฟ้นในหมู่พวกเดียวกัน อาชีพดังกล่าวของชาวมอญสอดคล้องกับการศึกษาของ Brian Foster (1982) เมื่อปี พ.ศ.2513-2514 ที่พบว่าอาชีพของชนมอญในเมืองไทยประกอบด้วยการทำนา การทำเครื่องปั้นดินเผา และการค้าขายทางเรือ ดังนั้น Foster จึงสรุปว่าอาชีพทั้งสามชนิดนี้คืออัตลักษณ์ของชนมอญในเมืองไทย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 95; Foster, 1986, p. 61)

ส่วนด้านการเมืองการปกครองนั้น ทางราชการมีส่วนสำคัญในการทำให้มอญอยู่รวมกลุ่มเฉพาะพวกของตน โดยการจัดการให้มอญเป็นไพร่หลวงรวมกลุ่มในรูปของอาสามอญในระยะแรก และต่อมาก็ให้เข้าประจำในกรมกองที่เป็นของมอญล้วน ๆ ภายใต้การบังคับของคนเชื้อชาติเดียวกัน

เมื่อพิจารณาทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ ในสมัยก่อนมีประชากรน้อย หมู่บ้าน ตำบล และอำเภออยู่กระจัดกระจายห่างไกลกัน มีป่าเขาและแม่น้ำลำคลองขวางกั้นการติดต่อกับภายนอก ชาวมอญจึงอยู่อย่างโดดเดี่ยวและมีความสัมพันธ์เฉพาะในกลุ่มของตน(สุภรณ์ โอเจริญ , 2541, น. 262)

จากปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวทำให้มอญมีความสัมพันธ์กับคนไทยน้อยมากและสามารถดำรงความเป็น "มอญ" อยู่ได้โดยแท้จริงในระยะแรก ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น หมู่บ้านขยายขอบเขตออกไป มีการติดต่อกันมากกว่าในระยะแรก จึงมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมและประเพณีซึ่งกันและกัน นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมความเป็นอยู่ที่ต่างไปจากอัตลักษณ์เดิมของตน ทำให้มอญไม่สามารถดำรงความเป็นมอญแท้ต่อไปได้ (สุภรณ์ โอเจริญ , 2541, น. 94-95)

"นิราศภูเขาทอง" ของสุนทรภู่ ซึ่งแต่งไว้ประมาณปี พ.ศ. 2371- 2373 หรือในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึงผู้หญิงมอญย่านปากเกร็ดว่า หันมาแต่งผมโดยการ "จับเขม่า" และถอนไรผมแบบผู้หญิงไทย ดังจะเห็นได้จากกลอนบทต่อไปนี้ (กรมศิลปากร, 2538, น. 111)

ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า	ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มอญถอนไรจุเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย

และในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวมอญได้หันมาปลูกบ้านแบบไทย ด้านภาษาก็สามารถใช้ได้ทั้งภาษาไทยและภาษามอญ การแต่งงานระหว่างมอญกับไทยก็มิใช่เป็นเรื่องแปลกหรือเป็นปัญหาแต่อย่างใด เนื่องจากคนมอญและคนไทยต่างก็ไม่คิดว่าอีกฝ่ายหนึ่งแตกต่างไปจากตนมากนักในแง่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในการเลือกคู่แต่งงาน (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, น. 95) เช่น จากการสอบถามชาวมอญของ Foster (1986, p. 73) เกี่ยวกับการเลือกคู่แต่งงานของบุตรหลาน ชาวมอญเหล่านั้นกล่าวว่าไม่ยากให้บุตรหลานแต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ หรือคนต่างชาติที่นอกเหนือจากคนไทย เช่น ไทย-อิสลาม เขมรหรือจีน

อิทธิพลของวัฒนธรรมประเพณีมอญต่อสังคมไทย

สังคมไทยโดยรวมได้รับเอาวัฒนธรรมมอญเอาไว้มากจนกลมกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของศาสนา ศิลปะ สถาปัตยกรรม ดนตรี กฎหมาย ภาษาและวรรณกรรม รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ การปล่อยนก ปล่อยปลา การเล่นส่บ้า การหุงข้าวแช่ การทำเส้นขนมจีน และการทำขนมกวนที่เรียกว่ากอละแม

ในเรื่องของศาสนานั้น เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน ทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยผิดจากแบบแผนแห่งพุทธบัญญัติ ในขณะที่วัตรปฏิบัติของสงฆ์รามัญในเมืองไทยเป็นไปตามพุทธบัญญัติมากที่สุด ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทรงเป็นผู้นำในการก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกายขึ้น โดยมีพระสงฆ์รามัญนิายเป็นครูเนื่องจากเป็นคณะสงฆ์ซึ่งได้รับอุปสมบทมาจากสีมกัลยาณิในรามัญประเทศหรืออาณาจักรมอญแต่เดิม ต่อมาพระมอญในเมืองไทยที่บวชในธรรมยุติกายได้นำเอานิกายดังกล่าวกลับไปพม่าราวต้นรัชกาลที่ 5 แล้วตั้งนิกายในพม่า คือ มหาเยน (Maha Yen) (นิธิ เชี่ยวศรีวงศ์, 2546, น.131-132; สุจริตลักษณ์ ตีผลุดง และคณะ, 2542 ก, น. 90-91; South, 2003, p. 41)

ทางด้านกฎหมายนั้น พระธรรมศาสตร์ที่มีอนุรักษนิยมจากกฎหมายของอินเดีย ซึ่งรวบรวมขึ้นโดยมะกะโทหรือพระเจ้าฟ้ารั่วได้ตกทอดมามีอิทธิพลต่อกฎหมายตราสามดวง⁵ ของไทยเป็นอันมาก (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2544, น.18; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2546, น.132; องค์ บรรจุน, 2548, น. 35; Chamvit Kasetsiri, 1974, p.134)

อิทธิพลทางด้านดนตรีมอญที่มีต่อดนตรีไทยนั้น ได้สะท้อนถึงความใกล้ชิดเกี่ยวพันระหว่างชาวไทยกับชาวมอญแต่ครั้งโบราณกาลและก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการรังสรรค์เพลงไทยสำเนียงมอญของนักประพันธ์เพลงไทย ในบรรดาเพลงเลียนสำเนียงต่างชาติทั้งหมดของไทย ไม่ว่าจะเป็นจีน เขมร ฝรั่งเศส หรือ มอญ กลุ่มเพลงสำเนียงมอญจัดว่าเป็นหมวดใหญ่นับแต่ กรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จากการรวบรวมของผู้เชี่ยวชาญทางดนตรีไทยพบว่าเพลงไทยสำเนียงมอญมีจำนวนมากกว่หนึ่งร้อยเพลง⁶ (เทียมจิตร พ่วงสมจิตร, 2541, น. 27)

นอกจากนี้ ไทยยังได้รับเครื่องดนตรีของมอญหรือปี่พาทย์มอญมาใช้เล่นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยนำมาใช้บรรเลงเป็นครั้งแรกในงานพระศพของสมเด็จพระเทพศิรินทรา มาตยัระราชชนนีของพระเจ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องจากทรงมีเชื้อสายมอญ คนสามัญจึงเลียนแบบด้วยการหาวงปี่พาทย์มอญไปใช้บรรเลงในงานศพโดยไม่เข้าใจถึงที่มา และเกิดความเข้าใจว่าปี่พาทย์

⁵ กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมาย ที่ใช้ในราชอาณาจักรสยามมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จัดว่าเป็นกฎหมายแบบจารีตนิยม กฎหมายตราสามดวงนี้แบ่งออกอย่างกว้าง ๆ ได้เป็นสองส่วน คือ พระธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ พระธรรมศาสตร์จัดว่ามีลักษณะหยุดนิ่งและค่อนข้างตายตัว โดยมีจุดเน้นอยู่ที่อุดมคติในเรื่องความยุติธรรม การกำหนดแบบแผนหน้าที่ของบุคคลที่เป็นตุลาการ กระบวนการในความยุติธรรม และการแบ่งลักษณะของมูลคดีวิาทที่เชื่อว่าเป็นลักษณะสากลมาแต่โบราณ ส่วนราชศาสตร์มีลักษณะเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และเพิ่มเติมเพราะเป็นเรื่องอรรถคดีที่ใช้ในการตัดสินความที่สัมพันธ์กับสถานที่ เวลา ตลอดจนสถานการณ์ ทั้งธรรมศาสตร์และราชศาสตร์สัมพันธ์กันในลักษณะที่ธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายแม่บท ส่วนราชศาสตร์เป็นแนวคำพิพากษาที่ต้องใช้ประกอบควบคู่กันไป (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, น. 16-17)

⁶ เพลงไทยสำเนียงมอญที่เป็นที่รู้จักกันดี เช่น เพลงแขกมอญบางขุนพรหม มอญดูดาว มอญโยนดาบ มอญบางจะเกร็ง (สุจิตลักษณ์ ดีผดุง และคณะ, 2542 ก)

มอญนั้นใช้บรรเลงในงานศพเท่านั้น ที่จริงแล้วปีพาทย์มอญนั้นใช้ได้ทั้งในงานมงคลและงานศพ⁷ (เทียมจิตร พ่วงสมจิตร, 2541, น. 36-41; สุจิตต์ลักษณ์ ดีผดุง และคณะ, 2542 ก, น. 107-110; ส. พลายน้อย, 2544, น. 238)

ส่วนอิทธิพลทางด้านภาษาของมอญนั้นจากการศึกษาของนักภาษาศาสตร์ คือ วัฒนา บุรกลีกร พบว่ามีคำในภาษาไทยประมาณ 700 คำที่น่าจะมีรากมาจากภาษามอญ และส่วนมากเป็นคำเก่าซึ่งถูกกลืนกลายเป็นภาษาไทยไปทั้งหมดแล้ว⁸ ส่วนด้านวรรณกรรมนั้น นอกจากจะมีการแปลวรรณกรรมเรื่องราวราชิราชจากต้นฉบับภาษามอญมาเป็นภาษาไทยโดยเจ้าพระยาพระคลังหนแล้ว ยังมีวรรณกรรมประเภทชาดก หรือนิทานที่เนื่องในพระพุทธศาสนาซึ่งไทยได้มาจากมอญ ทั้งนี้เนื่องมาจากการอพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยแต่ครั้งชาวมอญได้นำเอาเอกสารใบลานและลานทองแดงติดตัวมาด้วย แล้วเก็บรักษาไว้ตามวัดมอญต่าง ๆ ที่อยู่ในภาคกลางซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้นกว่าสองร้อยวัด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2546, น.130-131; วัฒนา บุรกลีกร, 2541) วัดที่ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยที่มีการสำรวจพบวรรณกรรมมอญที่จารไว้บนใบลานจำนวนนับร้อยเรื่อง ได้แก่ วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี และวัดศาลาแดงเหนือ อำเภอสสามโคก จังหวัดปทุมธานี (บุษบา ประภาสพงศ์, 2548, น. 82-83)

⁷ วงปีพาทย์มอญที่ยังบรรเลงอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ วง “หงส์ฟ้ารามัญ” วง “ดนตรีเสนาะ” (อำเภอมือง จังหวัดปทุมธานี) และวง “หงสาวดี” (อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี) (ชมรมเยาวชนมอญกรุงเทพ ฯ, 2548, น. 59,177)

⁸ ตัวอย่างของคำในภาษาไทยที่กลายมาจากภาษามอญ เช่น คำว่า “พลาย” มาจากคำว่า “ปลาย” ในภาษามอญแปลว่าคนหนุ่มฉกรรจ์ ปัจจุบันใช้เรียกช้างหนุ่มเพศผู้ว่า “ช้างพลาย” คำว่า “นาย” ในภาษาไทยที่หมายถึงชายไทยซึ่งมีอายุครบ 15 ปีมาจากคำว่า “หนาย” ในภาษามอญ ซึ่งใช้เป็นคำนำหน้าใช้เรียกผู้ชายที่บวชเรียนแล้วหรือผู้ที่เป็นบัณฑิตและคำว่า “คลอง” มาจากคำว่า “โกล่ง” ในภาษามอญซึ่งแปลว่าทางน้ำธรรมชาติ หรือทางน้ำที่ขุดไว้สำหรับเดินทางหรือสัญจรทางน้ำ หรือแปลว่า “ทาง” ที่คนมอญใช้เมื่อหมายถึงการสัญจรทั้งทางน้ำและทางบก (สนั่น มีชันหมาก, 2548, น. 6-7)

สตรีเชื้อสายมอญในราชสำนักไทย

อนึ่ง ชาวมอญอพยพในเมืองไทยตลอดจนผู้สืบเชื้อสายที่เป็นชนชั้นสูงและได้เข้ามารับราชการในราชสำนักไทยจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในระดับสูง มีบทบาทต่อสังคมไทยทางด้านการป้องกันประเทศ การเมืองการปกครอง การทูตและเศรษฐกิจเป็นอันมาก ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นชายเสียทั้งหมด ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงสตรีเชื้อสายมอญใน ราชสำนักไทยเพื่อสะท้อนภาพชีวิตและบทบาทของสตรีเหล่านี้ออกมาให้เป็นที่ปรากฏเท่าที่จะพออนุโลมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์ได้ ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือ “โครงการดูในตู้” ว่า กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี หรือสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 1 นั้น มีพระนามเดิมว่านางค ประสูติในตระกูลคหบดีมอญ ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ บ้านอัมพวา ตำบลบางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม ต่อมาได้สมรสกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งที่ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ก่อนที่จะเสวยกรุงศรีอยุธยา ท่านมีพระเชษฐาคนหนึ่ง ชื่อเจ้าคุณชูโต เป็นต้นตระกูลชูโต และมีพระขนิษฐาคนี (น้องสาว) คือ เจ้าคุณนวล ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ทรงสืบเชื้อสายมอญมาจากเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) และยังทรงมีสมเด็จพระบรมราชินีซึ่งเป็นมอญแท้ ๆ อีกด้วย (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2514, น. 1-19)

เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น

พระบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 กับ เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น หรือช่อนกลิ่น ธิดาของพระยา ดำรงราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี) ดังนั้นพระชนนีของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์จึงถือกำเนิดมาจากสกุล “คชเสนี” ซึ่งมีเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง หรือ เจ้ย เป็นภาษามอญแปลว่าช้าง) เป็นต้นตระกูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์จึงเป็นเหลนสายตรงของเจ้าพระยา

มหาโยธา (เจ่ง) ทางเจ้าจอมมารดา เพราะเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ หรือ ทองขึ้น) มีบุตรธิดา 10 คน หนึ่งในจำนวนนี้เป็นชายชื่อ จ้อยซึ่งต่อมาได้รับพระราชบรรดาศักดิ์เป็นพระยาดำรงราชพลขันธ์ ท่านผู้นี้เป็นบิดาของเจ้าจอมมารดาชอนกลิ่น ในรัชกาลที่ 4 และเป็นพระชนนีของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ กรมพระนเรศ ฯ จึงทรงสืบเชื้อสายมอญโดยตรงมาจากสกุลคชเสนี (สุจริตลักษณะ ดิผดุง และคณะ, 2542 ก, น. 54)

เจ้าจอมมารดาชอนกลิ่นได้ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีมอญทุกประการ นับตั้งแต่มีข้าทาสบริวารรับใช้ในวังเป็นชาวมอญ เครื่องแต่งต่าง ๆ ก็เป็นอาหารมอญเสียเป็นส่วนใหญ่ การสวดมนต์ไหว้พระทำวัตรเช้าเย็นในวังก็ใช้ภาษามอญ และยังให้ความอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์เชื้อสายมอญหลายวัด ในเรื่องฝีมือการทำอาหารมอญของเจ้าจอมมารดานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงโปรดอาหารมอญ เฉพาะอย่างยิ่งข้าวแช่ถึงกับทรงกล่าวว่า "หากจะกินข้าวแช่ ต้องข้าวแช่เจ้าจอมกลิ่น" และเจ้าจอมมารดาชอนกลิ่นได้มีโอกาสตั้งเครื่องถวายถึงสามแผ่นดินด้วยกัน (โสภณ นิไชโยค, 2547, น. 66; องค์ บรรจุน, 2547, น. 211)

อย่างไรก็ดี ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้าจอมมารดาเกิดเมื่อใด แต่ท่านได้ถึงอสัญกรรมเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 รวมสิริอายุได้ 90 ปี

ฐานะและหน้าที่ของสามัญชนมอญ

ฐานะและหน้าที่ของชาวมอญในเมืองไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์สามารถกล่าวถึงได้โดยสังเขปต่อไปนี้ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2527, น. 64-65)

ชาวมอญในประเทศไทยมีฐานะเป็นไพร่หลวงเช่นเดียวกับพลเมืองชาวไทย ซึ่งมีหน้าที่เข้าเฝ้ารับราชการตามกำหนดระยะเวลา คือ ปีละหกเดือน ในสมัยอยุธยา ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีก็ลดเวลาประจำการลงเหลือปีละสี่เดือน และในสมัยรัตนโกสินทร์ลดลงอีกหนึ่งเดือน ไพร่หลวงรามัญจัดเป็นไพร่หลวงฝ่ายทหารขึ้นกับฝ่ายกลาโหม ในสมัยอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานการแบ่งกรมกองที่แน่ชัด มีแต่เพียงหัวหน้าตำแหน่งกองมอญ ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมชาวมอญทั้งหมดในยามสงบและเป็นแม่ทัพคุมกองมอญในยามศึกสงครามมียศเป็นพระยา ตำแหน่งจักรีมอญ เช่น พระยาบำเรอภักดิ์ ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นพระยารามัญวงศ์ในสมัยกรุงธนบุรี ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏหลักฐานในพระไอยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองระบุนหน่วยงานของบรรดาไพร่หลวงรามัญ ซึ่งแยกออกเป็น กรมใหญ่ห้ากรม คือ กรมตั้งทองซ้าย กรมตั้งทองขวา กรมดาบสองมือ กรมอาทมาตซ้าย และกรมอาทมาตขวา อยู่ในบังคับของเจ้าพระยามหาโยธาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาล

ที่ 4 เมื่อสิ้น เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) แล้วก็ไม่มีกษัตริย์เจ้าพระยามหาโยธาอีก กรมราชมัญ
ทั้งหมดจึงถูกยกไปขึ้นกับกรมพระกลาโหม ส่วนมอญอีกพวกหนึ่งซึ่งไม่ได้เป็นไพร่หลวงแต่มีฐานะ
เป็นไพร่ของเจ้า สังกัดอยู่ในกรมของเจ้า มอญพวกนี้ไม่ต้องทำราชการแต่มีหน้าที่ทำงานตามที่เจ้า
กำหนดมา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีพวกมอญที่เป็นไพร่ของเจ้าอยู่ในกรมพระราชบวร
แห่งเดียว แบ่งออกเป็นสามกรม คือ กรมมอญขวา กรมมอญกลาง และกรมมอญซ้าย และเมื่อ
สิ้นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญในสมัยรัชกาลที่ห้าแล้ว กรมมอญวังหน้าทั้งสามก็ยกไปขึ้นกับ
กรมพระกลาโหมเช่นกัน

ในฐานะที่เป็นไพร่หลวงนอกจากจะต้องถูกเกณฑ์ให้เข้าเวรทำราชการตามกำหนด
แล้วชาวมอญยังมีสิทธิหน้าที่เช่นเดียวกับพลเมืองไทยโดยทั่วไป คือ จะได้รับพระราชทานตราภูมิ
คุ้มห้าม เพื่อลดหย่อนภาษีอากรในการประกอบอาชีพเป็นสิ่งตอบแทนในการทำราชการ และใน
ด้านการศาล ก็จะได้รับความสะดวกภายใต้กฎหมายและศาลไทยเท่าเทียมกับคนไทยทุกประการ
ผิดกับคนชาติอื่น ซึ่งมีฐานะเป็นคนต่างชาติอย่างเห็นได้ชัด เพราะนอกจากจะไม่ได้เป็นไพร่หลวง
แล้ว เมื่อเกิดคดีความขึ้นก็ต้องไปขึ้นศาลพิเศษต่างหาก นอกจากนี้แล้วไพร่หลวงราชมัญยังมีหน้าที่
ต้องเข้าพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาปีละสองครั้งในเทศกาลตรุษและสารท เพื่อถวายสัตย์และแสดง
ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

การแสดงถึงความสนิทชิดเชื้อระหว่างคนไทยและคนมอญจนเสมือนว่าเป็นกลุ่ม
วัฒนธรรมเดียวกันปรากฏหลักฐานในกฎหมายตราสามดวงเกี่ยวกับอาญาหลวง ดังต่อไปนี้

“...แลไพร่ฟ้าข้าขอบขัณฑสีมาทุกวันนี้ ประกอบด้วยรากโทษ โมหะโลภะ มิได้
กลัว แก่บาปละอายแก่บาป เหนื่อนานาประเทศฝรั่ง อังกฤษ กระปัตัน วิลินดา
คุลา ฉะวา มลายู แขก กวย แกว ประกอบไปด้วยทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก แลไท
มอญ ทุกวันนี้ ยกลูกสาวหลานสาวให้เป็นเมียมฤดาภิธิดีผิดเพี้ยนชอบ แล้วละ
ฝ่ายล้มมาทมิษฐิเสีย แลบุตรอันเกิดมานั้นก็ถือเพศไปตามพ่อก็จกกันไปสู่
อบายภูมิเสีย แลมันจเอกิจการบ้านเมืองไปแจ้งแก่นานาประเทศฟัง...”
(กฎหมายตราสามดวง, 2537, น.17-18)

และยังปรากฏอยู่ในอีกตอนหนึ่งว่า

"...๑๓ มาตราหนึ่ง ราษฎรข้าแผ่นดินชายหญิงไทมอญ บมียาบมิกลัวพระราชอาญา พระราชกำหนดกฎหมาย เหน้พศุ์เข้าของเงินทองของมฤชาติฐิอันมาค้าขายแต่นานาประเทศนอกด้านต่างแดน แลยกลูกสาวหลานสาวให้เป็นเมียฝรั่ง อังกฤษ วิลินดา จวา มลายูอันต่างศาสนา แลให้เข้ารีตถืออย่างมฤชาติฐิ นอกพระศาสนา ท่านว่าผู้นั้นเป็นเสี้ยนหนามในแผ่นดิน..." (กฎหมายตราสามดวง, 2537, น. 18)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวมอญได้เข้ารับราชการใน กองอาทมาต ซึ่งมีหน้าที่สืบข่าวศึกและลาดตระเวนปลายด้านที่ติดต่อกับประเทศพม่า จนกระทั่งเมื่ออังกฤษทำสงครามชนะพม่าใน พ.ศ.2369 และเข้ายึดครองดินแดนพม่าตอนล่างได้แม่น้ำสาละวินลงมา ซึ่งปิดเส้นทางที่พม่าเคยยกมาตีไทย หน้าที่ในการลาดตระเวนสืบข่าวพม่าจึงหมดความสำคัญและสิ้นสุดไป ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ห้า หลังจากที่ได้รวมกองตระเวนกับการโปลิศเข้าเป็นกรมเดียวกันคือ กรมกองตระเวน ขึ้นกับกระทรวงนครบาลแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ยกคนมอญทั้งแปดกรม (วังหลวงห้า วังหน้าสาม) มาเป็นพลตระเวนแทนการจ้างคนจากภายนอก ด้วยทรงเห็นว่ากองมอญเป็นกองใหญ่พอที่จะใช้ในกิจการกองตระเวนได้ นอกจากนี้ อาจเป็นเพราะคนพวกนี้เคยทำหน้าที่สอดแนมสืบข่าวในเมืองพม่ามาก่อนย่อมมีความชำนาญในเรื่องการสอดแนมสอดส่อง ดูแลความเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี จึงเหมาะที่จะเป็นพลตระเวนจับโจรผู้ร้าย แต่ต่อมากองมอญแปดกรมได้ถูกยกไปเป็นทหารเรือใน พ.ศ. 2436 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เพราะความต้องการกำลังทหารในการป้องกันประเทศทางทะเล กรมทหารเรือได้จัดพวกมอญเหล่านั้นลงประจำลำเรือทำหน้าที่ช่างไฟและฝ่ายมะรืนซึ่งเป็นกำลังบนบกของทหารเรือประจำอยู่ในกรุงเทพและตามสถานีชายทะเลกับป้อมปากน้ำ

นอกจากไพร่หลวงรามัญสังกัดกรมกองต่าง ๆ แล้ว ยังมีชาวมอญอีกพวกหนึ่งตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ตามหัวเมืองหน้าด่านที่ติดกับประเทศพม่า ซึ่งเรียกรวมกันว่า "รามัญเจ็ดเมือง" ขึ้นกับเมืองกาญจนบุรี ได้แก่ เมืองสิงห์ เมืองลุ่มลุ่ม เมืองไทรโยค เมืองทองผาภูมิ เมืองท่าตะกั่ว เมืองท่าขนุน และเมืองท่ากระดาน ในแต่ละเมืองจะมีเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมือง และกรรมการตลอดจนเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นคนมอญแทบทั้งหมดทำหน้าที่ปกครองและช่วยราชการ อาชีพของชาวมอญเหล่านั้นได้แก่ การตัดไม้และหาของป่า เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าและเขา ในบางแห่งมีการทำไร่บ้างเล็กน้อยเพื่อใช้ในครอบครัว ชาวมอญในเมืองทั้งเจ็ดมีฐานะเป็นไพร่ส่วย มีหน้าที่ต้องส่งส่วยทองแก่รัฐบาลเป็นประจำทุกปี

นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ลาดตระเวนรักษาด่านอยู่เป็นประจำทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง ส่วนในยามสงครามก็มีหน้าที่สำคัญในการจัดตั้งกองเสบียงและที่พักและยังถูกเกณฑ์เข้ากองทัพเช่นเดียวกับไพร่หลวงรามัญอื่น ๆ ภายหลังเมื่อมีการจัดการปกครองตามระเบียบใหม่ พ.ศ. 2438 รามัญทั้งเจ็ดหัวเมืองก็ถูกยุบลงไปเป็นหมู่บ้านและกิ่งอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี (กรมศิลปากร, 2511, น. 56)

ชุมชนมอญในพม่า

ปัจจุบันนี้จะพบชุมชนมอญในพม่าได้ในรัฐมอญและรัฐกะเหรี่ยง ในภาคตะนาวศรีและพะโค เช่นเดียวกับในกรุงย่างกุ้งและมณฑลทะเลี เกาะบิลู (ภาษามอญเรียก เกาะชมาง) ในรัฐมอญมีประชากรอาศัยอยู่ปะปนกันทั้งชุมชนพม่าและชุมชนมอญ ประชากรส่วนใหญ่ของเมืองมะละแหม่งคือชาวพม่า รองลงไปเป็นไทยใหญ่ กะเหรี่ยง อินเดีย และมอญอาศัยอยู่ร่วมกัน เมืองมะละแหม่งนี้เป็นเมืองหลวงของรัฐมอญ ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2517 ถิ่นฐานของชาวมอญตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเลและที่อื่น ๆ ทั่วรัฐมอญ ทางตอนเหนือของเมืองแยง (Gyaing) ที่กล่าวกันว่าอยู่ติดกับหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยงหลายหมู่บ้าน ในรัฐกะเหรี่ยงหมู่บ้านมอญจะอยู่ตามทางที่จะลงไปยังเกาะเกรก และพื้นที่ตรงขึ้นไปยังด้านเจดีย์สามองค์ ในแถบภาคตะนาวศรีอันเป็นถิ่นฐานแต่เก่าก่อนของมอญจะมีชุมชนมอญตั้งเรียงรายตามเส้นทางที่จะลงไปยังทวาย ชาวมอญจากตะนาวศรีได้ย้ายถิ่นฐานยังเมืองพะโคและย่างกุ้ง และเมืองมณฑลทะเลีในระยะเวลาเมื่อไม่นานมานี้ การอพยพย้ายถิ่นภายในประเทศมีอัตราค่อนข้างสูงและจึงเป็นการยากที่จะแยกแยะระหว่างผู้ที่ตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรและผู้พักอาศัยแบบชั่วคราว (Bauer, 1990, pp.19-21)

รัฐมอญ

หลังจากที่พม่าได้รับอิสรภาพจากอังกฤษด้วยความช่วยเหลือจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนส่วนน้อยของประเทศซึ่งมอญก็จัดอยู่ในกลุ่มด้วย ตัวแทนของฝ่ายมอญคือพรรคมอญใหม่ (New Mon State Party-NMSP) ได้ใช้ความพยายามหลายต่อหลายครั้งในการขอจัดตั้งรัฐมอญในเขตพม่าตอนล่างโดยรวมเอาห้าจังหวัดเข้าด้วยกัน ได้แก่ พะโค สะเทิม มะละแหม่ง ทวาย และมะริด และต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงที่มอญจับอาวุธขึ้นต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองจากรัฐบาลชาตินิยมสุดขั้วของพม่า จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2517 รัฐบาลโดยการนำของนายพล เนวินจึงอนุมัติให้จัดตั้งรัฐมอญขึ้น ในขณะเดียวกันชาวมอญก็ถูก

ลิดรอนสิทธิในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของตนเองด้วยการถูกห้ามสอนภาษามอญในโรงเรียนและการแสดงทางด้านวัฒนธรรมประจำปี ซึ่งมอญเคยได้สิทธิดังกล่าวในสมัยรัฐบาลอนุจักรวรรดิง่กลายเป็นขบวนการไต้ดินในยุคต่อมา และกลายเป็นการต่อสู้ทางด้านอัตลักษณ์ในยุคหลังอาณานิคมสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ การลิดรอนสิทธิในการปกครองตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ปรากฏอย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญของพม่าฉบับปี พ.ศ. 2517 ซึ่งระบุว่า ใ้ว่ารัฐของชนส่วนน้อย “ไม่มีอธิปไตยทางด้านการเมือง การบริหารหรืออำนาจในการปกครองตนเอง” (Lang, 2002, p. 50; Mon Unity League, 1999, p. 5)

ที่ตั้งของรัฐมอญในสมัยปัจจุบัน

ทิศเหนือ จรดพะโคตอนบน มณฑลพะลั่ย อิระวดีและรัฐกะเหรี่ยง ทิศตะวันออก จรดรัฐกะเหรี่ยง ประเทศไทยตลอดแนวจนถึงภาคใต้สุดที่แหลมทวาย จนถึงเกาะสองหรือวิคตอเรียปอยต์ (Victoria Point) ทิศตะวันตก จรดอ่าวเมาะตะมะ ในทะเลอันดามันตะวันตกตอนเหนือ จรดกรุงย่างกุ้งและเมืองพะโค รัฐมอญแบ่งออกเป็นสามภาค คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ภาคเหนือมีพะโคเป็นเมืองหลัก ประกอบด้วยสิบแปดอำเภอ มีเนื้อที่ใหญ่เป็นอันดับสองรองจากมอญภาคใต้ ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนมอญ เมืองหลวงเก่า คือ กรุงหงสาวดีก็ตั้งอยู่ในภาคนี้โดยมีสภาพเป็นเมืองร้างเพราะถูกพม่าเผาทำลายลงเมื่อปี พ.ศ. 2300 อาชีพหลักของประชากรคือทำเกษตรกรรม ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ภาคนี้เป็นเขตอุดมสมบูรณ์และมีข้าวพันธุ์ที่สุด มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชต่าง ๆ ออกไปอย่างต่อเนื่อง มีการเลี้ยงปศุสัตว์ มีการทำอุตสาหกรรมทางด้านป่าไม้ ผลิตผลทางด้านเหมืองแร่ ได้แก่ น้ำมันดิบ และน้ำมันเตา รวมทั้งยังเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากและกำลังมีการลงทุนก่อสร้างโรงงานเพิ่มเติมอีกหลายแห่ง

ภาคกลางประกอบไปด้วยสิบอำเภอ หนึ่งในเจ็ดของจำนวนประชากรมีเชื้อสายมอญ อาชีพหลักได้แก่เกษตรกรรม ทำเหมืองแร่ และทำประมง นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงปศุสัตว์ การทำอุตสาหกรรมป่าไม้ และโรงงานอุตสาหกรรม เมืองสำคัญได้แก่ มุเตง เย และสะเทิม ภาคใต้มีเมืองสำคัญคือเมืองตะนาวศรีซึ่งเป็นเมืองหลวง และเมืองมะริด ประกอบด้วยสิบอำเภอ มีชาวมอญอาศัยอยู่แบบกระจัดกระจาย มีเนื้อที่มากเป็นอันดับหนึ่งของรัฐมอญ อาชีพหลักของมอญภาคใต้ คือการทำเกษตรกรรม ประมง เหมืองแร่ และการเลี้ยงปศุสัตว์ อาชีพประมงมีสัดส่วน

เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ และมีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก รวมทั้งมีโครงการอื่น ๆ มากมาย แผ่นดินมอญทุกภาคมีพื้นที่ชายฝั่งทะเลตลอดแนวจากภาคเหนือลงมาถึงภาคใต้ซึ่งมีทรัพยากรต่าง ๆ มากมหาศาลเฉพาะอย่างยิ่งหมู่เกาะมะริด (จำลอง ทองดี, 2539, น. 135-140)

กาญจนบุรี: สมรมมิลสงคราม

กาญจนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านด้านตะวันตกของไทย มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่ามาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัย กรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นเทือกเขาซึ่งเป็นพรมแดนธรรมชาติกั้นอาณาเขตระหว่างไทยกับพม่า ทั้งยังมีช่องทางที่ติดต่อกันได้ถึงสองช่องทางด้วยกัน คือ ด้านเจดีย์สามองค์ในเขตชายแดนอำเภอสังขละบุรี และด้านบึงตึ่งที่อยู่ชายแดนอำเภอไทรโยค รวมทั้งครั้งล่าสุดเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง กาญจนบุรียังเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของกองทัพญี่ปุ่นอีกด้วย (วรวิธ สุวรรณฤทธิ์, 2543, น. 57)

เมืองกาญจนบุรีกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญมากขึ้นในแง่ยุทธศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีการย้ายที่ตั้งของเมืองจากเมืองกาญจนบุรีเก่าที่เขาชนไก่มาตั้งที่ปากแพรกซึ่งเป็นอำเภอเมืองในปัจจุบัน ผลจากปรับยุทธศาสตร์ในการตั้งรับศึกพม่าหลังสงครามเสียกรุง พ.ศ. 2310 จากการใช้ตัวพระนครเป็นฐานตั้งรับศึกมาเป็นการใช้หัวเมืองที่ตั้งอยู่ใน จุดยุทธศาสตร์สำคัญที่เส้นทางเดินทัพตัดผ่านเป็นฐานรับศึก ได้ทำให้เมืองราชบุรีและโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเคยมีฐานะเป็นเพียงเมืองที่อยู่ในเส้นทางเดินทัพของพม่า ได้รับการยกฐานะขึ้นมาเป็นศูนย์บัญชาการและสมรมมิลรับศึกที่สำคัญ ๆ หลายต่อหลายครั้ง

เฉพาะอย่างยิ่ง ที่ปากแพรกมีหลักฐานแสดงถึงพัฒนาการอย่างเป็นขั้นเป็นตอน เริ่มจากศึกบางแก้วในสมัยกรุงธนบุรี มาจนถึงศึกเก้าทัพ ซึ่งนับว่าเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์การตั้งรับของฝ่ายไทยได้มีการพัฒนาไปจนมีประสิทธิภาพมากขึ้น ปากแพรกจึงได้ถูกปรับปรุงให้เป็นที่ตั้งทัพหลวงรับทัพพระเจ้าปดุง เมืองปากแพรกมีความสำคัญในฐานะจุดตั้งรับศึกพม่ามาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่สอง ต่อมาในรัชกาลที่สามมีการย้ายที่ตั้งของเมืองอย่างเป็นทางการ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ได้ “โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหนกลาโหม ออกไปดูที่สร้างป้อมกำแพงขึ้นที่เมืองกาญจนบุรี เกณฑ์ให้พวกกรมมัญหาอิฐปากหน้าให้เลขเมืองราชบุรี เลขเมืองกาญจนบุรีก่อกำแพง

พระยากาญจนบุรีเป็นแม่กองท่าเมือง" (กรมศิลปากร, 2511, น. 55; สุนทร ชูตินทรานนท์, 2547, น. 192)

ความสำคัญในการเป็นฐานตั้งรับศึกของเมืองกาญจนบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ในการสงครามระหว่างไทยกับพม่ารวมสิบครั้ง ฐานตั้งรับศึกอยู่ในเขตกาญจนบุรีถึงเจ็ดครั้งด้วยกัน การรบครั้งสำคัญที่มีเมืองสังขละบุรีเป็นฐานตั้งรับศึกเกิดขึ้นเมื่อไทยรบกับพม่าที่ท่าดินแดง พ.ศ. 2329 ในรัชกาลที่หนึ่ง หลังจากพม่าแพ้สงครามเมื่อคราวศึกเก้าทัพในปี พ.ศ. 2328 พม่าได้เตรียมกำลังรื้อพลพร้อมทั้งเสบียงอาหาร ยกเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ แล้วมาตั้งค่ายอยู่ที่บ้านท่าดินแดงและสามสบในเขตเมืองกาญจนบุรี ซึ่งปัจจุบันนี้อยู่ในอำเภอสังขละบุรี รัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาทผู้เป็นพระอนุชา จึงเสด็จยกกองทัพเข้าคลองบางกอกน้อย ผ่านคลองดำเนินสะดวก ออกลำนํ้าแม่กลอง เข้าสู่ลำนํ้าแควน้อยจนถึงเมืองไทรโยค แล้วยกทัพไปทางบกจนถึงเมืองท่าขนุน กรมพระราชวังบวรฯ ได้เสด็จขึ้นไปตีทัพพม่าที่สามสบ เมืองสังขละบุรีได้ด่านเจดีย์สามองค์ ส่วนรัชกาลที่หนึ่งทรงยกทัพเข้าตีพม่าที่ท่าดินแดงพร้อมกันถึงสองทัพ การรบครั้งนั้นประชิดติดพันกันเป็นเวลานานถึงสามวันสามคืน จนกระทั่งทัพพม่าพ่ายแพ้อย่างยับเยิน (วรวิธ สุวรรณฤทธิ์, 2543, น. 58, 69, 76)

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับความสำคัญของเมืองกาญจนบุรีในฐานะที่เป็นจุดยุทธศาสตร์จะเห็นได้ว่ามีปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญคือเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เนื่องจากเมืองกาญจนบุรีเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำที่สำคัญหลายสายด้วยกันที่สำคัญ คือ แม่น้ำแม่กลอง ซึ่งสามารถเชื่อมลงมาถึงกรุงเทพมหานครโดยผ่านคลองดำเนินสะดวกและคลองบางกอกน้อยตามลำดับ

ต่อมาในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง หลังจากเข้าโจมตีฐานทัพเรือของสหรัฐอเมริกาที่เพิร์ล ฮาร์เบอร์ เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 แล้ว ญี่ปุ่นได้บุกเข้าโจมตีประเทศต่าง ๆ ในเอเชียบูรพา และยกพลขึ้นบกทางตอนใต้ของไทย รัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นตกลงเป็นพันธมิตรกัน ญี่ปุ่นยื่นคำขาดขอสร้างทางรถไฟผ่านไปยังพม่า เพื่อรุกเข้าไปยังอินเดีย ซึ่งขณะนั้นอยู่ในการปกครองของอังกฤษ นายกรัฐมนตรีของไทยในเวลานั้น คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จำเป็นต้องตกลงและยินยอมตามข้อเสนอ และทำการลงนามในข้อตกลงสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างไทยกับพม่า เมืองกาญจนบุรีจึงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สงครามในครั้งนี้ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2544, น. 69; วรวิธ สุวรรณฤทธิ์, 2543, น. 107)

ทางรถไฟสายนี้มีจุดเริ่มต้นโดยแยกจากทางรถไฟสายใต้ที่บ้านหนองปลาตุก อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นเส้นทางรถไฟสายเดี่ยว มีรางกว้างหนึ่งเมตร เลียบตามลำนํ้าแม่กลอง

ตรงไปยังจังหวัดกาญจนบุรี แล้วตัดขึ้นเหนือข้ามแม่น้ำแควใหญ่ที่บ้านมะขาม เลียบลำน้ำแควน้อย ผ่านภูเขา หน้าผา และป่ารกชัฏ ไปสิ้นสุดลงที่ชายแดนไทย ณ ด่านเจดีย์สามองค์ จนถึงเมืองอันบวิเซย์ต ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองมะละแหม่งกับอำเภอเย ประเทศพม่า รวมเป็นระยะทางทั้งสิ้น 405 กิโลเมตร ใช้เวลาในการก่อสร้างเป็นเวลานานถึงสิบสี่เดือน โดยใช้แรงงานที่เป็นเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรที่ถูกจับจากยุทธภูมิในเอเชียแปซิฟิก ซึ่งมีทั้งชาวอังกฤษ ชาวดัตช์ ชาวออสเตรเลีย และชาวอเมริกัน รวมทั้งกรรมกรต่างชาติอีกเป็นจำนวนมาก การก่อสร้างเริ่มขึ้นพร้อมกับการสูญเสียชีวิตของเชลยสงครามและกรรมกรจำนวนหลายพันคน เนื่องจากต้องทำงานแข่งกับเวลา ประกอบกับสภาพการณ์อันเลวร้าย ไม่ว่าจะเป็นโรคภัยไข้เจ็บ สภาพดินฟ้าอากาศ ค่ายพัก ความเป็นอยู่ที่ทุกข์ทรมานและงานที่หนักหนาสาหัส จนกระทั่งทางรถไฟสายนี้ได้รับ การขนานนามว่า “ทางรถไฟสายมรณะ” (The Death Railway) (วรวิธ สุวรรณฤทธิ์, 2543, น. 110 -111)

ชุมชนมอญในจังหวัดกาญจนบุรี

ชุมชนมอญสังขละบุรี

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สังขละบุรีหรือ “เมืองท่าขนุน” มีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านเมืองหนึ่งในบรรดาราษฎร์เจ็ดหัวเมืองขึ้นอยู่กับเมืองกาญจนบุรี เมืองหน้าด่านตะวันตก มีช่องทางติดต่อกับพม่าทางด้านเจดีย์สามองค์ ชาวมอญมักอพยพหนีการกดขี่ของพม่าเข้ามาสู่แดนไทยอยู่เนือง ๆ ฝ่ายไทยจึงได้จัดชาวมอญรวมไว้เป็นกลุ่ม ๆ ตามตำบลรายทางที่พม่าจะยกกองทัพเข้ามา แล้วตั้งหัวหน้าชุมชนขึ้นเป็นเจ้าเมือง เมืองทั้งเจ็ดประกอบด้วย 1. เมืองสิงห์ 2. เมืองลุ่มลุ่ม 3. เมืองท่าตะกั่ว 4. เมืองไทรโยค 5. เมืองท่าขนุน 6. เมืองทองผาภูมิ 7. เมืองท่ากระดาน ชายฉกรรจ์จากเมืองรามัญทั้งเจ็ดมีหน้าที่ในยามศึกสงครามในการช่วยรบ นำทาง เตรียมเสบียงอาหาร ส่วนในยามสงบมีหน้าที่ลาดตระเวนสืบความเคลื่อนไหวของกองทัพพม่า ชาวมอญเหล่านี้มีความชำนาญในการตระเวนด่าน เพราะรู้จักเส้นทางเดินทัพของพม่าและรู้ภาษาดีกว่าคนไทย ประชากรของรามัญเจ็ดหัวเมืองมีฐานะเป็นไพร่ส่วยต้องเสียเงินปี ส่วยทองคำ และส่วยดีบุก ให้แก่รัฐบาลไทย อาชีพชาวมอญได้แก่การตัดไม้ผูกแพล่องลงมาขายแถบเมืองกาญจนบุรี ราชบุรี นอกจากนั้นยังมีอาชีพหาของป่า ทำน้ำมันยาง ทำได้ เป็นต้น (วรวิธ สุวรรณฤทธิ์, 2532, น. 70)

เมืองรามัญเจ็ดเมืองมีเจ้าเมืองหรือผู้สำเร็จราชการเมืองเป็นผู้ปกครองดูแล มีหลวง ปลัด ยกกระบัตร หลวงพล กรมการ ขุนหมื่นไพร่ จำนวนมาก ล้วนแล้วแต่เป็นคนมอญทั้งสิ้น (วรรณฤทธิ์, 2532, น. 73)

ต่อมาเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ถูกยุบลงให้มีฐานะเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ทายาทของเจ้าเมืองกลายเป็นคนไทยไปหมดแล้ว ปัจจุบันเมืองสังขละบุรีเก่าอยู่ในเขตหมู่บ้านเสน่ห์พ้อง เจ้าเมืองสังขละบุรีที่ผ่านมามีคนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยงทั้งสิ้น ต่อมาในภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการแต่งตั้งตำแหน่งนายอำเภอแทนเจ้าเมือง คือ พระศรีสุวรรณ (ทะเจียงโปรย เสดะพันธ์) เป็นนายอำเภอสังขละบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2444 ถึง พ.ศ. 2457 แต่ที่ทำการอำเภอกลับไม่ได้ตั้งอยู่ที่สังขละบุรีซึ่งเป็นที่พักของนายอำเภอ แต่อยู่ที่บ้านวังกะ ในบริเวณ “สามสบ” หรือ “สามประสบ” ซึ่งปัจจุบันนี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของทะเลสาบ/อ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์ ต่อมาในระยะหนึ่งอำเภอนี้ได้เปลี่ยนสถานที่ไปอยู่ที่เมืองท่าขนุน แล้วถูกลดฐานะลงเป็นเพียงกิ่งอำเภอ ครั้นสุดท้ายได้ย้ายกลับไปอยู่ที่วังกะอย่างเดิม ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอสังขละบุรี เมื่อน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์จึงย้ายไปอยู่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ฯ, 2544, น. 67)